

Kutatási elődokumentáció

Szegényházi kápolna

**Esztergom, Simor János u. 128.
hrsz.: 19271; műemléki törzssz.: 2373**

Isvánffy Miklós művészettörténész

2014.

Bevezetés

A megbízás tárgya, körülményei, a kutatás kerete

2014. január közepén megkeresett Kontsek Ildikó, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyházművészeti Bizottságának tagja, hogy közvetítse a generáltervező Kima Stúdió építésze, Kruppa Gábor megbízását az esztergomi szegényházi kápolna művészettörténeti dokumentációjának elkészítése tárgyában. Az előzetes árajánlat elfogadása után február közepén a kutatási munka megkezdését kérte tőlem Kruppa Gábor.

A kápolna felújítása jelen elképzelés szerint csak a falakon keletkezett repedések eltüntetését, a falszerkezetre ható, repedést okozó mozgások megszüntetését célozza. Ehhez a szentély körül az alapfalak megerősítésére, illetve a hosszfalak mentén a fő- és szentélyhomlokzatok vonóvasakkal való összekapcsolására lenne szükség. Az okok feltérképezésével és a tervek elkészítésével Besey László építőmérnököt, tartószerkezeti szakértőt bízták meg.

A művészettörténeti dokumentációs megbízás a szegényházi (korábban – új – ispita) kápolna épületére vonatkozott szűkebb értelemben, a környező szociális funkciójú épületekre nem, de a kutatás során az épületegyüttes egészére is tekintettel kellett lennem annak közös sorsa, egységes intézményi tulajdonviszonya miatt. A felmerült adatok fényében az előzményként figyelembe vehető két (intézményi és helyi) kápolna sorsa miatt végül a feldolgozás során átfogott időszak keretei is kitágultak a 18. század elejétől korunkig.

Kutatásom több közgyűjtemény, könyv- és levéltár, tervtár anyagára terjedt ki a minél szélesebb körű építészettörténeti feldolgozás érdekében. A kápolna szakirodalmának áttekintését és feldolgozását követően a Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában a mindig is városi tulajdonban volt kápolnaépülettel kapcsolatos jegyzőkönyveket és térképeket tekintettem át, egyházi vonatkozásai miatt pedig a Prímási Levéltár vonatkozó egyházlátogatási jegyzőkönyveit. A 20. század második felében műemléki védettség alá került épülettel kapcsolatban a Forster Központ Tervtára is őriz dokumentumokat, ezeket szintén figyelembe vettem munkám során.

A helyszínen, a szegényházi kápolnában többször is közvetlen tapasztalatot szereztem az épület lerajzolása, leírása, valamint a róla szóló értékleltár elkészítése során. Otlétemkor mindannyiszor kedves és készséges szolgálatával segítette munkámat Kissné Oláh Anita, a megbízó szervezet, a Boldog Ceferino Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Istvánffy Miklós művészettörténész
Prímási és Főkapitányi Levéltár

Az épület leírása

A kápolna külseje

A kápolna hagyományos középtornyos, észak-déli fekvésű, keletről és nyugatról a volt szociális otthon épületei szegélyezik zárt sorú beépítésben. Ezért csak az utcai (déli), a toronnyal is kiemelt homlokzata tagoltabb, díszesebb kialakítású. Az oldalhomlokzatoknál a szomszédos házak tetőgerinc vonala a kápolna főpárkánya magasságáig – keleten azon is túl – nyúlik, az épületek javarészt (keleten gyakorlatilag teljesen) takarják a kápolna oldalfalait. Dél felől, a kiskápolna főhomlokzatától kiinduló, tagoltabb főpárkány a tetőgerincekig meg is marad, az egyenes záródású szentély felé eső részen viszont eltűnik. A kiskápolna északi, szentély felőli (udvari) homlokfala ugyanis dísztelen – az oldalhomlokzatokon is. Itt csak a fríz vonala fölött enyhén kijebb léptetett, ívesen felfalazott felület fut végig a szomszédos épületek tetőgerincéig, amit az eltérő (sárga) festéssel különböztettek meg a halványzöld homlokzattól. Az oldalfalak közül csak a nyugati homlokzaton található egy félköríves záródású, osztott ablak, mely az épület többi ablakához hasonlóan egyszerű, keretezés nélküli. Délen a kápolnaépület főhomlokzata teljes szélességében az utcavonal síkja elé lép, északon viszont a hajónál keskenyebb szentély ugrik ki a hajót lezáró falsíkhhoz képest. A kiskápolnához nyugat felől keskeny sekrestyeszoba tartozik (a szomszédos épületben kialakítva), ahová nem közvetlenül a hajóból, hanem előbb egy hasonlóan keskeny, kis alapterületű előtérből lehet bejutni. Ez a kicsiny helyiség egyfelől a kápolna nyugati falából nyílik (fölötte az imént említett, oldalhomlokzati ablak látható), másfelől a sekrestyével szemben, észak felé pedig az udvar irányába biztosít közlekedési lehetőséget.

Az épület három tengelyes, szimmetrikus főhomlokzati tömbjét négy (stilizált barokk dór) óriáspilaszter díszíti, melyek a markánsabban megformált lábazat és a szélesebb fríz között húzódnak, két emelet magasságot átfogva. Az emeleten a falpillérek közti mezőben három osztott, félköríves záródású ablak található a kórus magasságában, melyek közül a középső kissé nagyobb, szélesebb. Alatta a földszinten díszes keretű fa kapu áll, a két oldalsó tengelyben pedig egy-egy díszítés nélküli, vak ablaknyílás; ezek alsó széléig rézsűsen fut fel a kápolna vakolt lábazatának felső síkja. A kápolna kapuja kő keretes, barokk ión fejezettel, a keret szegmensíve fölött a vörösmárvány (tardosi mészkő) kőbe vésett fogadalmi felirattal. A kapuzatot kissé feljebb ugyancsak szegmensívű, kis kiülésű párkány zárja le.

A főhomlokzaton erőteljesebb főpárkány ellensúlyozza a torony, illetve az óriáspilaszterek vertikális irányultságát. Fölötte mind az attikán, mind a tornyon szerény és síkban tartott díszítőelemekkel találkozunk. A csonkolt háromszög alakú attikát a főhomlokzati oldalsó nyílástengelyekben két félköríves falnyílás, középen, kissé feljebb egy ugyancsak félköríves, alig kisebb méretű vak ablak tagolja. Az előbbieket az attika alsó falsávja felső vonalán ülnek, és a kápolna padlásterébe engednek közvetlen bepillantást. Az attika kevésbé feltűnő díszítésére nótólást és nagyon enyhe falkiugrást alkalmaztak. Az előbbi az attika rézsűs, toronynak futó felső éle vonalát követi kissé lejjebb, mindkét oldalon. A falsík enyhe megmozgatására pedig példa az attika alsó falsávja, ahol a főpárkány alatti óriáspilaszterek kontúrjainak folytatásaként találkozunk velük. Középen a falpillérek külső élei ugyanakkor a felső, rézsűs horonydíszítésig futnak, fent közöttük vízszintes lezárással. Középtűt az attikán a torony vonala hasonlóképpen jelezve van, ugyanakkor szintén alig érzékelhető falkiugrás formájában lépcsőzetesen kissé össze is szűkül. Az attika kis kiülésű falsík-díszítéseit tehát nemcsak a főpárkány alatti falpillérek függőleges felfutását követik, hanem a torony tömbjét szintén kiemelik.

Az attika felett a tornyot zsalugáteres, félköríves záródású harang-ablakok díszítik mind a négy égtáj felé, egy keskeny alsó falsáv fölött ülve. Az ablakok körül fent és oldalt lizéna

húzódik, ezt felül – a középben enyhén kidomborodó – párkány zárja le. Ez fölött találjuk a barnára festett bádog tornyot, csúcsán díszes, kovácsoltvas kereszttel.

A kápolna a szentély felé kontyolt nyeregtetős, hód farkú cserép héjazattal. Fölé a sekrestyénél és a keleti tetőn is egy-egy kémény magasodik.

A kiskápolna óriáspilaszterek közötti falfelületeit halványzöld színű festés díszíti – ez feljebb gyakorlatilag csak a középső (vak) félköríves ablak belső falsíkján maradt még fenn. Ugyanez a színárnyalat jellemzi az oldal- és a külső szentélyhomlokzatot, felettük sárga homorú falfalazással. A főhomlokzaton másutt az erősen szennyeződött fehér (?) szín dominál.

A főpárkány alatti mozgalmas főhomlokzat (amit a díszes kapukeret csak fokoz) az attika és a torony falfelületein tehát síkszerű díszítést kap, a dinamikusabb megformálás majd a toronysisak gazdagon tagolt formájánál tér vissza. Mindezek ellenére a főhomlokzat egésze kiegyensúlyozott hatású, rajta a kapu és a felette lévő kórusablak uralkodik.

A kápolna belseje

A kápolna négy szakaszos (melyek közül a két középső szélesebb), hozzá a diadalív enyhe falkiugrása mögött kapcsolódik a hajónál kisebb szélességű szentély. Ez egyetlen keskeny boltszakaszos, kis mélységű, dongaboltozatos. Az egyenes záródású szentélyfalon található, azt egészen kitölti Kákonyi Asztrik ferences szerzetes falképe, amely kompozíciós szempontból kiegészíti az e falon elhelyezett, festetlen fa feszületet (az ugyancsak fa, embernagyságnál nagyobb korpusszal).

A kápolna hajóját pilaszterek tagolják, ezeket hevederek kötik össze, közöttük az egyébként eltérő szélességű szakaszok csehsüveg boltozatot kaptak. A karzatot két vastag pillér tartja, melyek a boltozatig futnak, közöttük, illetve a kápolna oldalfala felé – a pillérek teljes szélességében – három csúcsíves nyílásból álló (stilizált gótikus) árkádot formázva. Gótizáló motívumot idéz az orgonakarzat fa lemez mellvédje is, rajta a vas rudak szintén csúcsíves díszítésével, viszont a karzat fa csigalépcsőjén található boltív már romantikus (mór stílusú) jegyet mutat.

A kiskápolna kapuja osztott, utcai oldalán sötétbarnára mázolt. A főhomlokzaton lévő ablakok belső szárnya ugyancsak osztott. (Az alsó részen a középső karzatablakoknál hat, a szélsőknél négy-négy osztást találunk). A nyugati falon lévő ablaknál a felső rész viszont osztás nélküli. A sekrestye felé nyíló ajtó szintén kőkeretes, stokkolt felületű, de díszítés nélküli. A kápolna nyílászáróit sárga színre mázolták. Sárga festésű a kápolna belseje is, a pillér- és pilaszterfők, a csehsüveg-boltozat, illetve a szentély diadalíve kivételével, melyek fehér színt kaptak.

Padlóburkolata tükrözi valamelyest a kápolna viszontagságos sorsát, átépítéseit. A szentélyben kő és rajta fa dobogó növeli a reprezentatív hatást. A hajó két oldalán a falakig húzódó fapadok között (és a szentély előtt) terazzo padlóburkolatot alkalmaztak, a nyugati padsor alatt és előtt kelheimi kő maradt fenn, a keleti rész viszont betonozott. Ez utóbbi jellemzi a kis előteret és a sekrestyét is.

Az épület orgonakarzatának pillérei között vasrács beépítése tette lehetővé a kápolna részleges megnyitását a nyilvánosság számára, a keleti pillér nyugati falfelületén pedig egy vörösmárvány (tardosi mészkő) szenteltvíztartót találunk.

A szegényházi (Szűz Mária Bemutatása fogadalmi kápolna) értékleltára

Cím: Esztergom, Simor János utca 128; hrsz.: 19271; műemléki törzssz.: 2373						
						kép
Főhomlokzat						
kapu	1 db	középső tengely	fa, két szárnyú; belül pácolt, lakkozott, kívül mázolt, barna; 2x3 vaspánttal és zsanérral	eredeti zárszerkezettel, alul és felül tolóretesszel	19. század	1., 4.
kapukeret	1 db	középső tengely	kő (Strázsa-hegyi mészkő és andezittufa), faragott; barokk ión pilaszterfővel	fölötte párkány; húzott	1742	1., 2.
feliratos tábla	1 db	középső tengely; a kapu fölött, a kapu szemöldök-párkánya alatt	tardosi mészkő; rajta a fogadalmi felirat (kronogramma)		1742	3.
ablak	1 db	középső tengely	fa; félköríves záródású, fent és lent is osztott; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839	8.
ablak	2 db	a két szélső tengely	fa; félköríves záródású, fent és lent is osztott; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839	8.
főpárkány		(részben az oldal-homlokzatokon is)	erősen tagolt		1839	5.
attika	1 db		csonkolt háromszög alakú		1839	6.
zsalugáter	4 db	torony ablaknyílásai	fa; barnára mázolt		1839?	9.
pilaszter	4 db	főhomlokzat	dór oszlopfővel		1839	11.
lizéna		a torony ablaknyílásai körül	húzott vakolat		1839	10.
toronysisak		a tornyon	bádog		18. század ?	12.
lábazat			vakolt; műkö hatású		19. század vége?	7.

árvízi szintjelző tábla	1 db	a lábazon	tardosi mészkö; feliratos		1838	13.
Oldalhomlokzat						
ablak	1 db	nyugati oldalhomlokzat	félköríves záródású, fent és lent osztott; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839	14.
Kápolnabelső						
ablak, belső	1 db	középső tengely, belső szárnyak	félköríves záródású, fent és lent osztott; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839	19.
ablak, belső	2 db	a két szélső tengely, belső szárnyak	félköríves záródású, fent és lent osztott; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839	19.
ablak, belső	1 db	nyugati oldalhomlokzat	félköríves záródású, lent osztott; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839	
ajtó	1 db	nyugati oldalhomlokzat	fa; osztott, tömör; sárgára mázolt	eredeti zárszerkezettel	1839?	15., 17.
ajtókeret	1 db	nyugati oldalfal	kő (Strázsa-hegyi mészkö), stukkolt		1839?	16.
karzatlépcső	1 db	karzat	fa, fa mellvéddel (a karzaton vas korlát); sárgára mázolva	a földszintnél kapuszerűen kialakítva, boltívvel	19. század utolsó harmada	18.
karzat mellvéd	1 db	karzat középrésze	fa lemez, vasrács díszítéssel; sárgára mázolva		19. század utolsó harmada	20.
karzatpillér	2 db	a karzat előtt, a padlótól a boltozatig	festett, sárga és fehér színű		19. század utolsó harmada	19.
pilaszterek	2 x 3 db	hajó oldalfalai	sárga festés; fehérre festett pilaszterfők		19. század	21.
oltárkép	1 db	szentélyfal	Kákonyi Asztrik nonfiguratív alkotása		1970	22.

feszület	1 db	szentélyfal, a falkép előtt	fa, pácolt	fa korpusszal	18. század?	23.
tabernákulum	1 db	szentély	fa, festett	sárgaréz, trébelt ajtóval	19. század eleje	24.
szenteltvíztartó	1 db	karzatpillér, földszint	tardosi mészkő, faragott	sérült	18. század?	25.
padok	2 db	hajó	fa, architektonikus díszítéssel (stilizált ívsoros párkánnyal, pillérekkel); flóderezett		19. század vége?	26.
Padlóburkolat						
kelheimi kő lap	több m2	a nyugati padok alatt		sérültek, töröttek	19. század ?	27.
terrazzo	több m2	a padok között, a szentély előtt	fehér szemcsés	repedezett	19. század ?	28.

Az esztergomi szegényházi kápolnáról több helytörténeti kiadvány és műemléki jegyzék is tartalmaz adatokat, ezek pontossága azonban megkérdőjelezhető. Számos téves információ, hibás vagy csak pontatlan megállapítás öröklődött tovább e kötetekben, kritikai igényű szemléljük ezért is indokolt. Alapvető hiba a kápolna múltjának feldolgozása során, hogy az adott szerző az épülethez tartozó kápolnát csak az intézmény történetének folyamatosságát szem előtt tartva tárgyalja. Közben pedig megfélekedezik arról, hogy a közeli Buda (ma Kossuth Lajos) utcából átköltöztetett kórház és szegényház kápolnája mellett egy másik kápolnaépület is állt az intézmény szomszédságában. Így a két kápolna múltja és sorsa gyakran összemosódik még a helytörténeti kiadványokban is.

Az első, könyv alakban megjelent adat a két kápolnáról 1827-es kelezésű. Helischer József városi tanácsos ekkor írta meg Esztergom településről és vármegyéről szóló áttekintését,¹ benne a szabad királyi város öt kápolnájának felsorolásával. Ebben megemlíti mind a kórházi, mint a Szent Anna-kápolnát,² közelebbi helymeghatározás és leírás nélkül. De a felsorolás így is tanúskodik a két különálló, működő kápolna létéről. Bö hat évtized múlva Körösy László részletes település-monográfiájában már önálló rész szolt a „Közkórház és aggok menedéke” gazdálkodásáról és helyiségeiről (Esztergomi Almanach 69.). Az intézmény múltját azonban pár évtizeddel korábbi időszakra visszanyúlva csak a 19. század elejéig követi a szerző. Nagyvonalú kronológiai visszatekintéssel az 1830-as évekre teszi az intézmény átköltöztetését a Buda (Kossuth) utcából a Csillag (ma Terézia, illetve helyesebben Simor) utcába a helyhiányban jelölve meg ennek okát. Azonban az új, „díszes kápolnával” és annak történetével a szerző részletesebben nem foglalkozik.³

Villányi Szaniszló 1891-ben megjelent könyvében értékes adatokkal szolgál a kutatók számára. A szerző szerint 1710-ből való a Szent Erzsébet kórházról szóló említés (melynek helye megfelel a Kossuth utcában tárgyalt ispitáéval), de itt ugyanakkor egy templomot is megemlít.⁴ Erről a templomról már írások nem emlékeznek meg, de még Szállási Árpád orvostörténész is hallgat róla a Villányi adatára való hivatkozásának során.⁵

Egy olyan kötet is a Szent Anna-kápolnáról szóló kiadványok közé sorolható, mely eredetileg a Szent Anna (kerek) templom építéstörténetét és épületét tárgyalja. Számord Ignác könyve azonban az Esztergomban gyakorolt Szent Anna-kultuszra is kitér, itt emlékezik meg a falakon kívüli kis kápolnáról.⁶ A könyvnek ez a fejezete ezzel egyedülálló munkává válik a mai szegényházi kiskápolnákról írt ismertetőik között: más kiadvány ugyanis nem szolt e kápolna történetéről, s fennállását is csak ritkán említik meg! Az író módszere és egyben erénye az, hogy plébániai levéltári forrásokra, pontosabban egyházlátogatási jegyzőkönyvekre támaszkodva mutatja be a kápolna múltját, s ahol ez nem elegendő, megszólaltatja az élő tanúkat is. Számord forrásközlései azonban pontatlanok, ha összevetjük azokat az eredeti jegyzőkönyvekkel. Az 1779-es canonica visitatio esetében mintha az 1755-ös adatokat írná le (bár ott sem szerepel a boltozásra való utalás).⁷ Az 1824-ben felvett jellemzők között pedig hibás fordítás a téglával kirakott talaj⁸ és a zsindey (scandula)⁹ tető.

¹ Helischer József: Esztergom vármegye statisztikai, történeti és helyrajzi leírása; Prokopp János fordításában megjelent: in Esztergom Évtapjai, 1988, p. 100-145.

² Uo., p. 114.

³ Körösy, p. 240.

⁴ Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából, Esztergom, 1891, p. 136.

⁵ Szállási, p. 31. és 122. jegyzet

⁶ Számord, p. 6.

⁷ Vö.: PL Can. Vis. Lib. 41. p. 225. (1755) és Lib. 206. p. 21. (1779).

⁸ Tegulis strata (helyesen): cseréppel fedett.

⁹ Ez a szó (scandula) egyáltalán nem szerepel a kápolnáról írott jegyzőkönyvekben.

A Borovszky Samu által szerkesztett magyarországi vármegye-monográfia számára O'sváth Andor városi főjegyző írta meg az Esztergomot bemutató részt. Az aggok háza alapítójának személyére vonatkozó téves megállapítását (az intézmény 1837-es megalapítását is érintve) már javították az orvostörténeti munkák.¹⁰ A vármegye-sorozatnak e kötetében bár sem a szegényügy, sem a kórháztörténet részben, de még a kápolnák között sem szerepel a szegényházi kápolna (még említés formájában sem), viszont a könyv egy fényképfelvétele tanulmányozható a korabeli, a maitól alig különböző állapot, a Terézia utcai homlokzat.¹¹ A kápolnával foglalkozó írások sorából kiválik a Genthon István által összeállított műemléki jegyzék. Rövid leírásainak kevés adata a (Kossuth Lajos) főutcán állt templomocskára nézve is¹² pontos – bár a kötetből, műfajánál fogva, nem kereshető vissza a Szent Anna-kápolna legkorábbi említéseként jegyzett 1784-es dátum forrása.¹³ Ez az évszám később – talán a szerző által is használt, de általunk nem ismert dokumentumból merítve – számos helytörténeti munkában szerepel, azonban hibás kontextusban. Míg ugyanis Genthon István csak az épület ekkor jegyzett fennállásáról ír, mások ezt az évszámot (ok nélkül) építésének kezdő dátumaként emlegetik.

Prokopp Gyula több munkájában is foglalkozott az esztergomi szegényházi kápolnával. Packh Jánosról írt kismonográfiájában megemlékezik az építész által a város új kórháza számára készített tervről.¹⁴ Ennek korabeli rajzát (Majer István egyedüli kortárs ábrázolását, amelyet azonosnak gondol Packh tervével) közli is tanulmányában.¹⁵ Az akkori szociális otthonról szólva pedig megjegyzi, hogy ennek klasszicista kápolnája barokk kapukeretét az előző helyéről (mint másodlagosan felhasznált részt) „örökölte”.

Alapvető fontosságú Esztergom barokk kori tárgyalásához Prokopp Gyula főlevéltárosnak a „királyi várossal” foglalkozó műve, melyben – a tőle megszokott módon – adatgazdag hivatkozással támasztja alá építészettörténeti megállapításait. Ez az írása ezért a két kápolna tárgyalása szempontjából kulcsfontosságú, bár a Szent Anna-kápolna lokalizációját a városi tanácsulési jegyzőkönyvekre támaszkodva nem végzi, nem végezheti el. (Viszont ebben éppen a Primási Levéltárban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozása segítette volna.) Az általa használt levéltári iratok között már 1701-ben felbukkan a kórház alapításának szándéka, és a szerző Villányi Szaniszló adatával egybecsengően 1710-ből tudja felmutatni ezen intézmény fennállását, működését.¹⁶ E Kossuth utcai kórház kápolnájára nézve szintén nála található meg a legpontosabb adatok: az 1739-ben pusztító pestisjárvány idején tett fogadalom beváltásaként 1740-1742 között épült meg a kiskápolna Schaden András tervei szerint, de tornyot csak 1759-ben kapott. A mai szegényházi kápolna építését (az okok felsorolása nélkül) helyesen, 1839-re keltezi a főlevéltáros, megemlítve a kapu kökeretének, a felette való fogadalmi feliratnak és a kápolna felszerelésének átszállítását.¹⁷ A korábbi Szent Anna-kápolna esetében pedig helymegjelölés nélkül kitér az Ács János által épített kiskápolnára, mely körül (szerinte) temetőt szeretet volna kijelölni a város 1717-ben.¹⁸

Csorba Csaba részletes, történelmi adatokban sem szűkölködő útikönyvében ugyan 1742-re keltezi az ispita kápolna építését,¹⁹ az Esztergom városi tanács egyesített szociális intézményének ismertetése során (melynek átveszi a téves, 1837-es alapítását) azonban a kis

¹⁰ Szabó, p. 358. és Szállási, p. 35.

¹¹ Borovszky, p. 61.

¹² Genthon, p. 304.

¹³ Genthon, p. 300.

¹⁴ Prokopp 1974, p. 22.

¹⁵ Prokopp 1974, 40. kép (p. 23.)

¹⁶ Prokopp 1981, p. 5.

¹⁷ Prokopp 1981, p. 5. és 19.

¹⁸ Prokopp 1981, p. 6. és 42. jegyzet (ebben a szöveg nem egészen pontos közlésével) – A határozatban mások szerint a már meglévő temető körbekerítését tervezték: Tóth, p. 48.

¹⁹ Csorba, p. 48.

kápolnával kapcsolatban alapvető adatok ismeretének hiányáról tesz tanúságot. Nem csak hibásan olvassa le a kapu feletti fogadalmi felirat kronogrammját (amit kronosztichonként említ), tévedését egy korábbi fennállásra vonatkozó, 1756-ból származó (számunkra ismeretlen) adattal meg is cáfolja, de írásában a két kápolna közötti összefüggés sem válik világossá.²⁰

Két orvostörténeti mű következik időrendben ezután, melyek az intézmény, az aggok háza és a kórház alakulásáról pontosabb képet rajzolnak. Szabó Mária Lőrinczy Rezső városi orvos hagyatékát és írásait feldolgozva tárta fel különösen a 19. századi eseményeket. A 18. századból a Kossuth utcai kórházzal kapcsolatban utal az 1777-ben készült felmérésre,²¹ majd az 1831-től kezdődő intézményi átköltözés epizódjait tárgyalja részletesen. Kitér a Borovszky-féle kötet kritikájára, a betegház (mint új intézményi részleg) 1837-es tervezetére, majd leírja az árvíz után elkészült épületegyüttes terembeosztását is²² - s mindezt a korabeli tanácsulési jegyzőkönyvek alapján. Aprólékos kutatómunkája meg is hozza gyümölcsét: árnyalt és részletgazdag kép rajzolódik ki mind Lőrinczyről, mind a kórház történetéről. És csupán nála található meg az a számunkra alapvető fontosságú adat, hogy a szegényházi kápolna viszontagságos története során 1866-ban meg is égett a szegényházzal együtt!²³

Szállási Árpád orvos és történész a jelenkorig nyúló kórház történet tágabb kontextusában szemléli a kezdeti intézményi kialakulás stádiumait. A Lazarétummal azonosítja (feltételeSEN) a Villányi Szaniszlónál szereplő, első említési dátumot (1710) a kórház fennállásáról. Ez, mint korábban is említettük, megfelel a 19. század első harmadáig folyamatos intézményi elhelyezkedésnek. Grósz Lipót kutatásaira hivatkozva ugyan a kórház alapítási évét – a korábbiakkal ellentmondásban - Szállási az 1739-es évhez kapcsolja, de a két, általunk majd forrásként tárgyalt korabeli térképre való hivatkozás (Szalóky János, 1767; Eperjesy, 1777) után Körösy László újabb, ellentmondó adatát is felidézi – ez utóbbi az intézménynek csak a 19. század eleji Budai (Kossuth) utcai jelenlétről tanúskodik.²⁴ Szállási doktor a Szabó Mária által leírt és általa is felidézett mai Simor utcába való költözés eseményeinek előzményeként megerősíti az előbbi író nő adatát, mely szerint a helyszűke okát az 1831-ben zajlott kolerajárványban kell keresnünk. Az orvostörténész az épületegyüttes tervezőjét, Packh Jánost és annak grafikai megörökítőjét, Majer Istvánt is említi²⁵ teljességre törekvő munkájában.

Pifkó Péter esztergomi utcanévadási kötete a Szent Anna-kiskápolna helymegjelölésével hozott újdonságot a két kápolna kutatástörténetében, amihez az 1769-ben készült kamarai térkép szolgált számára segítségül.²⁶ A 19. század eleji építkezés időpontját tévesen 1837-ben jelölte meg, melyhez következetesen (a Kossuth utcai helyszínnel kapcsolatban is)²⁷ ragaszkodott. Ez az adat javításra került a feleségével együtt közösen írott helytörténeti kronológiában, amelyben felidézik a Szent Erzsébet kórház (1710),²⁸ illetve a helyén létesült kórház és szegények háza (1739)²⁹ fennállását is. A kiadványban az átköltözés dátumának elmellőzésén kívül³⁰ inkább apró pontatlanságok örökítődtek át az utókorra (az új ispita (!)

²⁰ Csorba, p. 51-52.

²¹ Szabó, p. 357.

²² Szabó, p. 357-359. – A befejezés dátuma azonban nem teljesen pontos: 1839 szeptemberében már a pénzügyi elszámolás végezték.

²³ Szabó, p. 366. és 62. jegyzet

²⁴ Szállási, p. 31. és 35.

²⁵ Szállási, p. 39.

²⁶ Pifkó, p. 97.

²⁷ Pifkó, p. 67.

²⁸ Pifkó-Zachar, p. 50.

²⁹ Pifkó-Zachar, p. 52.

³⁰ Pifkó-Zachar, p. 57.

létesítésének terve datálódik 1837-re; az épületegyüttes egésze Packh János tervének tűnik; elkészülése ideje 1839 ősze)³¹.

Osvai László orvos az esztergomi Vaszary Kolos Kórház építéstörténete kezdeti időszakának megírására vállalkozott ugyancsak az ezredfordulón, műve elején azonban megemlékezik az előző intézményről is,³² ehhez Szabó Mária írását véve alapul. Összefoglalója végén egy arcív fényképfelvétellel is illusztrálja az elmondottakat, melyen a jellemző nézetet adó, Teréz utcai kápolnahomlokzat látható (ismereteinkhez ez a kép azonban nem sokban gazdagítja.)

Tóth Krisztina a megyei levéltárban őrzött Esztergom szabad királyi városi jegyzőkönyvek regesztáit készítette el, s ebből kiderül: a fenti, Prokopp Gyula által is idézett (temető-körülkerítési) eseten³³ kívül a Szent Anna-kápolna még ugyanazon 1717-es évben említésre kerül. Ekkor a felső kapu előtt álló, Ács János által építtetett kiskápolnából két viaszgyertya ellopása miatt rótt ki büntetést a tolvajra a városi tanács.³⁴

Két összefoglaló jellegű munka (és egy kiállítási katalógus tanulmányában megjelent fontos adat) zárja a kápolnákról szóló ismertetőket sorát. A megyei műemlékjegyzékben Tóth Áron a Kossuth utcai kórház történetét foglalja össze szabatosan (Csupán a lakóházzá alakítás időpontja hibás, mert a szerző nem veszi figyelembe a korábbi átköltözés és a ház eladásának kevéssé ismert tényét.)³⁵ Veres Lujza műemlék-ismertetőjében ezzel szemben a szegényházi kápolna, a kórház és szegényház adatainál átveszi a szakirodalomban előfordult korábbi, hibás megállapításokat. Épületleírása sem pontos egészen (timpanonról és huszártoronyról ír), a berendezést a 20. század második felére datálja (ami a kápolna esetében biztosan nem igaz), a kiskápolna építését pedig 1784-1792 közé teszi. Csupán a belsőket és a homlokzatokat érintő átalakításról beszél a 19. század elejéről szólva, s ezt is az 1838-as évhez köti, Packh Jánost nevezve meg egységesen a munkálatok építészeként.³⁶

2006-ban rendezett kiállítást a Keresztény Múzeum az elfeledett, és lemeszelt templomfestései miatt egyébként is kevés művet hátra hagyó festőművész, Magasi Németh Gábor munkáiból. A tárlathoz kapcsolódó katalógusban Kontsek Ildikó művészettörténész a festő életútját ismertette, melyből kiderül: 1927-ben Magasi egy esztergomi épületfestő iparos, Simonidesz Imre számára készített terveket a dorogi bányásztemplom, illetve a szegényházi kápolna kifestéséhez.³⁷ Erről több adat nem áll rendelkezésre, maguk a tervek sem maradtak fenn. Magasi Németh sokalakos történelmi kompozícióiról ismert alkotó (a leghíresebbek: esztergomi főszékesegyház, téli kápolna; Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, lépcsőház), de akár csak pazar díszítőkede is kevéssé érvényesült (volna) a szegényházi kápolna szűk belső tereiben. Így joggal merült fel a munkásságáról szóló cikk írójában a kérdés, hogy esetleg csupán színterveket kért Magasitól Simonidesz iparos mester. Ám ehhez hasonló esetre nincs példa az életírásában, és talán egy ilyen jellegű megbízás rangon alulinak is minősült volna számára. Ugyanakkor nem ismert, hogy az említett belső festés megvalósult-e a szegényházi kápolnában vagy sem, bárki tervezte is azt.

Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye 2007-ben megjelent névtára és évkönyve a liturgikus használat szempontjából kulcsfontosságú adatokkal teszi teljessé a korábbi ismertetőkből olvasható kápolna-leírásokat. Az Esztergom-Belvárosi Szent Péter és Pál plébániához tartozó kápolnaigazgatóság hivatalos titulusa ebben az összefoglalóban olvasható: Fogadalmi Szűz Mária Bemutatása. A 18. századi pestis időpontját ugyan 1737-re

³¹ Pifkó-Zachar, p. 58.

³² Osvai, p. 12-13.

³³ Tóth, p. 48.

³⁴ Tóth, p. 49.

³⁵ Műemlék, p. 47.

³⁶ Műemlék, p. 57.

³⁷ Kontsek Ildikó: Magasi Németh Gábor (1883-1953) esztergomi festőművész, p. 5-12. – in: Magasi Németh Gábor festőművész (1883-1953). Emlékkiállítás a Keresztény Múzeumban, 2006. április 30-október 1. Esztergom (katalógus), p. 7.

datálja a szerző, aki szerint 1742-ben itt öregek otthona készült (kórház helyett – de az aggok háza az eredeti jelentésében sem „idős otthon”), és ugyancsak hiányzik a 19. század első harmadában történt átköltözés, illetve az árvíz említése. Viszont pontos Packh tervezői szerepének és a készítés időpontjának közlése. A máshol teljességgel hiányzó, bár már fél évszázadra visszatekintő, kápolnabeli belső változtatások említését is ebben a kötetben találjuk. 1970-ben ugyanis átalakították a kápolna liturgikus terét Kocsis Csaba építész tervei szerint, a szentélyt Kákonyi Asztrik falképe, az új szentségházat Kákonyi István domborműve díszíti – bár a kiadvány az egész tabernákulum tervezőjeként ismeri az utóbbi művészt.³⁸

³⁸ Évkönyv, p. 147.

A (három) kápolnáról szóló levéltári források

Az épületről szóló szakirodalom rövid áttekintése után az elsődleges, levéltári forrásokban lévő adatokat vennénk sorra, abból a szempontból is, hogy mennyiben hitelesítik a könyvekben leírtakat. A jegyzőkönyvek és iratok mellett itt térünk ki a (részben már publikált) térképek ismertetésére is.

A 18. században ugyanis több térképen találkozhatunk a kápolnával vagy legalább a kórház megjelölésével. 1767-ből való Szalóky János primási mérnök várostérképe, amely a kápolnát ugyan nem, de a kórházat a Buda utcában feltünteti.³⁹ Két évvel későbbi keltezésű az a kamarai térkép, amelyen viszont jelölik a Szent Anna-kápolnát (*Sacellum Sta Anna*).⁴⁰ Helye ezen a rajzon a 414-es számú telek keleti végében található (tehát az épülettömb Terézia utcai szakaszának közepéhez közelebb). Nem sokkal ezután, 1777-ben helyi szintű felmérés készült a városról, s ennek térképrajza is megjelent egy feldolgozásban.⁴¹ Ezen szintén megkülönböztették a város kápolnáit, és kis méretű ábra készült a főutcában álló, emeletes, tornyos kórházkápolnáról. De a Szent Anna-kápolna helyén üres telket találunk, melynek száma sincs. Ez az adat (hiány) azonban inkább a terület kevésbé frekvenciált voltából adódhat. Az időben következő térkép ugyanis kétséget kizáróan jelöli az akkori ispita kápolnán kívül a Szent Anna-kápolnát is. Ez az első katonai felmérés során készült ábrázolás az 1780-as évek közepének állapotát örökölte meg. S bár ezen a Terézia utcai kápolnaépület mintha az utcafront vonala előtt épült volna meg, létét ez a pontatlan ábrázolás is bizonyítja.⁴²

De nem csupán a térképek, hanem más levéltári források, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szintén a szentélykápolna folyamatos használatáról adnak hírt. Belőlük szerencsés esetben kiolvasható az adott épület építési ideje, története és a fontosabb adatok megváltozása is.

A Primási Levéltárban fennmaradt canonica visitációk a 18. század közepétől a 20. század első harmadáig követik nyomon a két kiskápolna sorsát. Az azt megelőző, 1732-ben készült jegyzőkönyvben még nem tüntették fel a plébánia területén található kápolnákat.⁴³

1755-ből származik tehát az első bejegyzés a vizitációkban, mely a Szent Anna-kápolna helyét a külső kerteknél lévő úton belüliként (*intra hortos exteriores platea situata*) írja le. A kiskápolnának ekkor fa tornyocskája volt (*turricula item lignea*) két haranggal (*duabus campanulis*).⁴⁴ A kórház kápolna (*capella Xenodochialis*) ezzel szemben a legutolsó pestis idején a polgárság fogadalmából jött létre, a Boldogságos Szűz Mária Bemutatása tiszteletére szentelték, mert a dögvészt hozó pestis azon a napon szűnt meg.⁴⁵

A következő, 1761-ben készült jegyzőkönyvben az utóbbi kiskápolna szempontjából nincs új bejegyzés, viszont a Szent Anna-kápolna azonosításához igen fontos ez a dokumentum. Ezt az elővárosi, árokperti lakosság által (*per inhabitatores rivini suburby*) gondozott kápolnát ugyanis nagyságos Ács János által emelt épületnek mondja (*erecta ingentis Joannis Ács – II. kép*).⁴⁶ Az imént említett kamarai térkép 1769-ből a kiskápolna lokalizációját erősíti meg a mai helyén,⁴⁷ a megyei levéltárban lévő, általunk később tárgyalt tanácsulási jegyzőkönyv (**I. kép**) pedig a kápolna alapítójának említésével annak 18. század eleji fennállásáról tudósít.⁴⁸

³⁹ Megjelent: Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából, Esztergom, 1891, 2. számú térképmelléklet

⁴⁰ *Planum Liberae Regiae Cittis Strigonii 1769* (Esztergom belterületének helyszínrajza a telepítésre kijelölt területekkel); Biro Leopoldus geometra (más.: Zeller, Seb.) – in: Kamarai

⁴¹ Prokopp 1960, térképmelléklet.

⁴² A térképrészlet felirata: Coll. XII. Sectio XVII. Theil des Graner Comitatus – in: Katonai

⁴³ PL, Can. Vis. Lib. 25. p. 32. skk.

⁴⁴ Vö.: Számord, p. 6.

⁴⁵ PL, Can. Vis. Lib. 41. p. 225.

⁴⁶ PL, Can. Vis. Lib. 74. p. 233.

⁴⁷ Vö.: Pifkó, p. 97.

⁴⁸ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1717. p. 20.

Ács János, a polgárok szószólója neve még ha nem is szerepel a korábbi, 1755-ben írott egyházlátogatási jegyzőkönyvben a kápolnával kapcsolatban – ami tulajdonítható a vizitátor más irányú érdeklődésének, tehát szubjektív oknak -, a térkép és a tanácsülési dokumentum meggyőző erővel bizonyítja a kis kápolna igen korai építését. A polgárok szószólója nevének együttes feljegyzése tehát kulcsfontosságú mind az egyházlátogatási, mind a városi tanácsülési protokollumban, mert személye kapcsolja össze a legkorábbi datálási lehetőséget (1717, de helymegjelölés nélkül) a vizitációból kiolvasható, pontos lokalizációval (1761-ből). (A két időpont között eltelt szűk fél évszázad alatt Ács János neve, emléke megőrződött.)

1779-ben már e kicsiny (*exigua molis*) kápolna bővítéséről is megemlékezik a jegyzőkönyv írója. A dokumentumban felújítás és pár lábnyi magasítás, illetve épülethosszabbítás áll (*renovata, et aliquot pedibus elevata et prolongata* – **III. kép**), az ugyancsak két haranggal felszerelt torony esetében pedig már nem említ fa szerkezetet⁴⁹ - az átépítés során esetleg már ezt is kőből újíthatták meg. A kórház kápolna leírása ugyanekkor szintén alapvető adatokat tartalmaz. Megemlékeznek ugyanis méretéről (5 öl hosszú, 2,5 öl széles és mély), boltozatáról (*tota fornita*) és minőségi kiviteléről (*ex bonis materialibus*), a cserépfedésű épület tornyán pedig, melyben egy harang lakott, bádogfedés volt (*cum turri lamina tecta*).⁵⁰

A tíz évvel későbbi egyházlátogatás során a fenti adatokat ismételték meg mindkét kápolnánál kis változtatással.⁵¹ A következő jegyzőkönyvekben 1802-ből és 1812-ből nem szerepelnek bejegyzések a plébánia kápolnáiról, 1825-ben pedig a Buda utcai kis kápolnáról csak a korábbi adatok kerültek a dokumentumba.⁵² Ezzel szemben a Szent Anna-kápolnával kapcsolatban több eseményről is hírt kapunk. E protokollum tartalmának közlését végezte el Számord Ignác könyvének kitekintő fejezetében 1901-ben.⁵³

A kápolna körül, mint megtudjuk, kis udvarocska állt. Falk János városi képviselő és tanácsos pár évvel korábban mint szomszéd az épületet saját költségén deszkakerítéssel vette körül. 1818-ban történt ezenkívül az a súlyos tüzeset, amelyben Esztergom város egyötöde, így a Szent Anna-kápolna szomszédságában álló épületek is a tűz martalékává váltak.⁵⁴ Számord Ignác könyve szerint csodával határos módon megmenekült ekkor a kiskápolna, bár annak a korabeli szemtanú, Könyv Antal polgár szerint zsindegy fedése és fa tornya volt.⁵⁵ (A vizitációból azonban cserépfedésű épületről – *tegulis strata* – kapunk hírt.) A tűzvész és (talán ennek hatására) a kápolna különállása azt sugallja, hogy bő egy évtizeddel az 1838-as árvíz előtt kisebb épületek álltak a telken, mint az újjáépítés után. A deszkapalánk általi elhatárolás pedig némi magyarázatot ad arra, hogy a (hamarosán tárgyalásra kerülő) átköltözés és előtte, a házvásárlás során a városi tanácsülési jegyzőkönyvekben miért nem említették meg a szomszédos Szent Anna kápolnát.

1836-ban írták meg a következő egyházlátogatási jegyzőkönyvet. Benne a Szent Anna-kápolnáról nem szerepel új adat, viszont a Boldogságos Szűz Bemutatása-kápolna esetében megjegyzi a vizitátor, hogy ez szomszédos a polgári kórházzal (*Hospitale Civicum*), amit viszont abban az évben (1836) helyeztek át a Szent Anna-kápolna mellett fekvő nagyobb házba (*hoc anno ad domum amplionem cui adsita est Capella S. Anna translatam* – **IV. kép**).⁵⁶

1847-ben már nem történik említés a Szent Anna-kápolnáról, hiszen az beolvadt a helyén épült kórházi kápolnába. Ennek az intézményi kiskápolnának viszont megmaradt a korábbi, Boldogságos Szűz Mária Bemutatása titulusa. S most már ezzel az új, Csillag utcai

⁴⁹ PL, Can. Vis. Lib. 206/c p. 21.

⁵⁰ PL, Can. Vis. Lib. 206/c p. 20.

⁵¹ PL, Can. Vis. Lib. 206/a p. 33. sk.

⁵² PL, Can. Vis. Lib. 363. p. 12.

⁵³ Vö.: Számord, p. 6.

⁵⁴ PL, Can. Vis. Lib. 363. p. 12.

⁵⁵ Számord, p. 6.

⁵⁶ PL, Can. Vis. Lib. 878. sine pag.

helyszínnel kapcsolatban jegyezheték fel azt, hogy szomszédos a polgári ispitával.⁵⁷ Sajnos azonban a rövid jelentés nem tartalmaz adatokat az árvíz utáni bontásról és az építkezésről.

A 20. század folyamán két alkalommal, 1911-ben és 1933-ban készült egyházlátogatási jegyzőkönyv a belvárosi plébánia kápolnáiról. Mindkettőben az a rövid bejegyzés áll, hogy a Mária Bemutatása kiskápolna az 1742-ben épített régi városi kórházban (in antiquo Hospitali Cives) működik, hiszen ekkor már az 1902-ben épült Vaszary (Kolos) kórház veszi át városi szinten ezt a szerepet.⁵⁸

A Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban őrzött városi tanácsülési jegyzőkönyvek és felvételi rajzok további árnyalatokkal gazdagítják különösen a kórház intézményéhez kapcsolódó eseményekre, történésekre vonatkozó ismereteinket.

Itt találjuk az 1717-ből való első feljegyzéseket a városi tanácsülési protokollumokban a Szent Anna-kápolnával kapcsolatban, mint arról már korábban volt szó (**I. kép**). A két határozat helymeghatározása közötti különbség nem jelentős: míg a temető körülkerítése miatti döntésnél a felső kapu melletti,⁵⁹ a gyertyalopási ügyben a kapu előtti kápolnáról írnak.⁶⁰ Az elnevezésbeli eltérés ugyan jelentéktelen különbséget takar, de a kapu kissé távolabb esett valójában. E tanácsülési jegyzőkönyvek regesztáit Tóth Krisztina kötetében megtaláljuk,⁶¹ ahogy ezt korábban már említettük.

1831-ben zajlott a kolerajárvány következtében halaszthatatlanná vált újabb ház megvásárlása a kórház számára. Bár ez az esemény, mint később az árvíz is, főként az intézmény épületeivel kapcsolatos adatokat tartalmaz a megyei levéltári anyagban, építészettörténeti szempontból mégis jelentős a szegényházi kápolna története szempontjából. Az adásvétel során döntőnek bizonyult, hogy a város a korabeli Csillag utcában Szajbeli (!) József által birtokolt házat felújított állapotban, alkuval egybekötve meg tudta szerezni, mert a Buda utcai szegények háza már egyébként is szűknek bizonyult, és csak nagy költséggel lehetett volna renoválni. (Ennek bővítése helyett tehát eladása mellett határoztak.) Végül alku útján, 2800 ezüst forintért abban állapodtak meg Szajbelivel, hogy a város az épületet azonnal birtokba veheti, viszont a tulajdonos is benne lakhat, amíg alkalmas új lakást vagy házat magának nem talál.⁶² 1835-ből való az a jelentés, mely szerint a szegények a polgári ispitába már október elején átköltöztek, és amelyben az üresen maradt (főutcán álló) épületek eladását szorgalmazták. A még ugyanitt használatban lévő kórházi kápolnával kapcsolatban pedig megjegyzik, hogy egymáshoz épült együttesük miatt oda újabb ház már nem építhető.⁶³

1837. tél végén és tavaszán még betegház alapításáról, illetve leendő kiseddóvó létesítéséről szólnak a jegyzőkönyvek,⁶⁴ 1838. március 18-án viszont az árvíz miatt megrongálódott épületek ügyében választanak bizottságot.⁶⁵ Július 16-án terjesztette elő Helischer József tanácsos, hogy az „egészen ledőlt ispita” épületét Packh János tervei szerint milyen költségráfordítással készül. A terv (vagy még inkább a tanácsos elképzelése) szerint minthogy a régi Szent Anna-kápolnában már a koldusok (aggok) fele sem fért el, az új kápolna „a koldusok és a betegek számára megnagyobbítandó lévén az egész épületnek jönne” – azaz (véltetően) összeépülne. A régi ispita kápolna tornya (a Buda, mai Kossuth utcában) már egyébként is dülöfélben volt, megerősítése nagy költséget jelentett volna, elbontása ezért indokoltabb, így „a két kápolnának anyagából az említett terv szerénti helyre egy tágasabb és

⁵⁷ PL, Can. Vis. Lib. 589/a p. 593.

⁵⁸ PL, Can. Vis. Lib. 1090. Nr. 48. sine pag. és Lib. 1082. Nr. 3. sine pag.

⁵⁹ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1717. p. 20. (április 24.) – ad portam statim extra muros cittis superior. circa capellam a Dno. Joanne Áács erectam

⁶⁰ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1717. p. 23. (május 8.) – ex capella per Joann. Áács ante portam cittis superior. erecta

⁶¹ Tóth, p. 48. sk..

⁶² KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1100/1831. (helybenhagyva: 1110/1831)

⁶³ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1529/1835.

⁶⁴ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 275. és 294/1837.

⁶⁵ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 359/1838. 10. pont

czélerányosabb kápolna” építésére tesz Helischer javaslatot.⁶⁶ Négy nappal később jelentették, hogy „az egyesült szegények és betegek háza az árvíz okozta romjaiból kiépült” Packh „minden jutalom nélkül sziveskedő készséggel készített terve” alapján.⁶⁷ De miként az előző ülésen is egyelőre csak javaslat szintjén vetődött fel, a kápolna felépítése most is még csak vita tárgyát képezte. Néhány tanácstag ugyan a régi, Buda utcai, díszes belső és külső kiképzésű, a pestistől való megszabadulás miatt hálából épített és nagy költséggel lebontható kiskápolna megtartása mellett érvelt, mégis az intézménye elköltöztetésével, hívei megfogyatkozásával feladatától megfosztott régi ispita kápolna bontásának gondolata győzött. Az (öreg) ispita és a Szent Anna kápolna „az ujonnan építendő Ispita Kápolnába egyesíttessenek” oly módon, hogy ezek tőkéi és anyagai az új megépítésére legyenek fordítva – szolt a döntés (**V. kép**). Ezt azzal egészítették ki, hogy „az új ispita kápolna tornya és homlokzata, amennyire lehetséges, az elrontandónak belső alakja s mintája szerint is, hogy eképen ezen jeles (?) régiségnek emléke legalább ezzel tartasson fenn, építtessék meg”.⁶⁸ Tehát ha a szegényházhoz és kórházhoz készített Packh-terv eredetileg esetleg a kápolnát is magában foglalta volna, akkor is jelentős formai újítást javasolt a tanács utólag a 18. századi részletek felhasználásával.

Milyen elemeket foglalt magába ez a módosítás, mit szerettek volna átörökíteni a Budai utcai épületből? Az Egyházi Helytartóság válaszelevelét 1838. szeptember 6-án olvasták fel a bontások tárgyában a városi tanács ülésén, melyben engedélyezik a kért építési munkálatokat, olyan formán, hogy a régi homlokzatát, oltárát, harangját, tornyát „és egyéb formáját megtartván az új Kór- és Betegház közepette új, nagyobb kiterjedésű és céljának jobban megfelelő kápolna” épüljön (**VI. kép**).⁶⁹ 1839. július 1-én Helischer József előterjesztésében már arról számolt be, hogy a régi ispita kápolnából az oltárt, a „torony tetőjét”, a harangokat, az „ajtóragasztót” (kapukeret?) és egyéb ingóságokat az új ispita kápolnába vitette (**VIII. kép**). Ekkor az a döntés született, hogy a volt Buda utcai kápolnaépület falait és telkét árverés útján adják el.⁷⁰

Ebben az évben, 1839. augusztus 12-én azután bejelentették a kór- és szegények háza és a hozzá tartozó kápolna építésének befejezését, amelynek felszentelése Nagyboldogasszony ünnepén, tehát augusztus 15-én lesz.⁷¹ Szeptember 7-én végül a számadásról szóló jelentésben megemlékeztek az építkezés gazdaságos kivitelezéséről, a leírásban pedig a toronnyal és két haranggal ellátott kápolnáról, melynek jobb szárnyán a szegények háza, bal szárnyán a kórház található.⁷²

Arról, hogy az 1838-as árvíz előtt hogyan helyezkedtek el a telken lévő épületek, két korabeli, kifejezetten a vízkár városi hatását ábrázoló, az épen maradt, illetve az összedőlt házakat megkülönböztető térkép ad számunkra hitelesnek tűnő képet. A kézzel rajzolt, színezett változat kidolgozottabb térkép hatását kelti,⁷³ de a (Párkányra ugyancsak kiterjedő) metszet is⁷⁴ részletes (**IX. kép**). Mindkét térkép U-alakú, összedőlt saroképületet mutat a kórház helyén, a mai Simor utcai telek szélén, mellette pedig egy kis, épen maradt épülettel, ami a

⁶⁶ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1196/1838.

⁶⁷ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838.

⁶⁸ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838. – Kiterjedt egyébként ez a tervezett másodlagos felhasználás a két elbontásra ítélt misézőhely harangjaira, oltáira, oltárképeire és ingóságaira is.

⁶⁹ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1896/1838. – A Hatóság részéről Kollár István általános helynök levele fennmaradt a megyei levéltár iratai között, melyben a felsorolás a kapuzatot szintén említi (turrim, campanam, portale, ac Aram cum reliqua S. supellectili): KEML, Eszt. v. tan. jkv. iratai, 1838-3-9 (**VII. kép**).

⁷⁰ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1163/1839.

⁷¹ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1403/1839.

⁷² KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1555/1839. (Ezt az iratot tekinthette Szabó Mária az építkezés befejezésének, ami a munkálatok ősz végéig tartó elhúzódtását jelentette nála: Szabó, p. 359.)

⁷³ Szabad Királyi Esztergom Városának rajza Árvíz után (!) 1838 évben – Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, 61.7.1.

⁷⁴ Árvíz rajza Esztergom sz. k. várossának (!) az 1838 márt 10-13-igani jégtorlás okozta legmagasb vízálláskor, készítette d. Miguel - Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, 54.561.1

Szent Anna-kápolna lehetett. A kézi rajzú térkép ezt jelöli is kereszttel. Míg azonban a térképmetszeten ez a kis kápolna különáll a rommá lett szárnytól, addig a kézi rajzún a Terézia utcai telekhatár is teljesen beépült, s a kápolna ezek közé az épületszárnyak közé ékelődik be (mint újjáépülése óta máig is).

Melyik térkép tekinthető hitelesnek a Szent Anna-kápolna helyét illetően? Az 1825-ben írt egyházlátogatási jegyzőkönyv tanúsága szerint itt nem régen még magában álló, deszkakerítéssel körülvett kis kápolna volt. Alig másfél évtized alatt a Terézia utcában összeépültek volna a házak zárt sorú beépítésben, úgy, hogy a kápolna is közbeékelődött, amint ez a szabadkézi térképen szemmel látható? Vagy a kis kápolnaépület keletebbre állt, ahogy a térképmetszet mutatja? Minthogy a Szent Anna-kápolnát éppen a kis mérete miatt bontották le és építették újjá, így 1838-1839 előtt egy kisebb épületet kell keresnünk a mainál. Ezért tehát kevés kétségünk lehet afelől, hogy a pontatlanabb rajzú térképmetszet őrizte meg (valamennyire) hitelesen a telek beépítettségének képét a nagy árvíz előtti időkből. A szabadkézi térkép ezzel szemben (legalább is a kórház és a szegényház esetében) a későbbi állapotot vetíti vissza az árvíz kár ábrázolásánál.

Az alapkérdés ezek után az, hogy ha az új kápolna nem is pontosan a régi helyén, akkor esetleg egy-egy falának felhasználásával épült-e vagy egészen új alapokon. Bár az árvíz térképek tanúsága szerint az épület (akárhol is állt) átvészelte az áradást, bontása és újjáépítése mégsem kétséges. Ezt támasztja alá az eddig részletezett jegyzőkönyveken túl a kortárs visszaemlékezés is Számord Ignác könyvében. Az 1901-ben megjelent kötet szerzője megkérdezte Meszéna Jánost, Esztergom legidősebb polgárát, hogy miért nem említik a negyvenes években a vizitációk a Szent Anna-kápolnát. Ő válaszában elmondta, hogy 1838-ban lebontották és még abban az évben helyére (!) építették a Csillag utcai kórház kápolnát, amit az öregebbek még a 19-20. század fordulóján is Szent Anna-kápolnának neveztek.⁷⁵ Tévedett volna a visszaemlékező nem csak az építkezés pontos dátumát tekintve, hanem a hely megjelölése szempontjából is? Annyi mindenesetre valószínűsíthető, hogy költségkímélési szándékkal felhasználhatták (in situ) a 18. századi Szent Anna-kápolna egy-két felmenő falát – ám ez talán csak a (később át is alakított) szegényházat érinthette. Miguel árvíz utáni térképmetszete (1839-ből) a mai központi elhelyezkedéssel szemben ugyanis a telek keleti felére, ennek közepébe helyezi a kápolna épületét, mely a korábbi vizitáció (1825) szerint is kis térség közepén állt. Tehát a Szent Anna- és az új ispita kápolna falai nem esnek egybe. Így bár ma is látható az 1838. március 13-án tetőzött árvíz szintjét jelző tábla a kiskápolna falán, azt sejtetve, hogy ott egy korábbi épületfalon helyezték el azt eredetileg, a megjelölés itt csupán utólagos lehet.

Arról, hogy az összevont kór- és betegház a közepébe épített kápolnával milyen képet mutatott, Majer István korabeli, 1839-ben készült metszete tudósít (**X. kép**).⁷⁶ Ezen két pavilonszerű, három-három tengelyes sarokrízalit között két hosszú, 13-13 nyílástengelyű épületszárny látható, középen a kápolnával – természetesen a Terézia utcai nézet szerint. A kórház és a szegényház azonos méretű, ami reprezentatív hatást kelt (ez alapján jelenhetett meg a rajz a Regélő folyóirat 1839. évi egyik számában). Valójában nem kizárt a szimmetrikus épület-kivitelezés sem, bár benne különböző méretű helyiségek sorakoztak a korabeli leírás szerint. A kórházi (nyugati) szárny három tengelyű mai szerény sarokrízalitja megfelel némiképp a képen látottaknak. Esetleg a nyílástengelyek száma sem pontos egészen a korabeli metszeten. A kápolna díszesebb homlokzatú a mai látványhoz képest, rajta az óriáspilaszterek fejezetei tagoltabbak, közöttük faldíszítéssel, és a tornyon is falpillér látható lizéna helyett (valamint egy toronyóra). A főpárkány ugyancsak dekoratívabb a jelenleginél, viszont fontos különbség, hogy a földszinti ablakok nincsenek befalazva, és az utcából három lépcsőn lehet a kápolna kapujához jutni. Az attika félköríves nyílásai közül a középső egy

⁷⁵ Számord, p. 6.

⁷⁶ Főszékesegyházi Könyvtár, Majer-gyűjtemény, 23/19.

síkban található a két szélsővel, a torony vonala ugyanitt határozottan kivehető, lépcsőzetes vizuális megjelenítést kap, mellette kváderezéssel. Ez utóbbiak valószínűleg kevésbé markáns, síkszerű megoldások voltak az attikán. Az apró részlet-különbségek, a dekoratívabb díszítés esetleg a rajzoló díszítőkedvének számlájára írható, de a kápolna alapvetően ma is a 19. század eleji képét mutatja. A metszet ábrázolásánál szolidabb kivitele, az attikán látható szinte jelzésszerű megformálás származhat az 1866-os tüzeset utáni rekonstrukciós szándékból. Amikor a korábbi kápolnák jegyeit őrző épület megsérülve ismét csak a megelőző építési állapothoz való igazodás szerint nyert (talán) újabb alakot. A keleti épületszárny mindenesetre már a 20. század elején is csak a mai, falsávokkal tagolt, nem klasszicista homlokzattal rendelkezett⁷⁷ - ez az épületrész valóban a szegényházat 1866-ban elpusztító tűz után épülhetett.

1892-ben még zajlott egy felújítás (és újraszentelés) a kápolnában az ismereteink szerint,⁷⁸ de ennek az épület kialakítására – mint általában egy-egy renoválásnak – valószínűleg nem volt különösebb hatása.

A kápolnáról és a hozzá csatlakozó épületekről ugyanis csak a 19-20. század fordulójától kezdve maradtak fenn fényképek. A pontosabban nehezen datálható felvételek közül a korábbiakon először a szegényházi, jellegzetesen vaskos kémény tűnik fel, de a kápolna homlokzatán is tapasztalható eltérés: az attika mintha egy kis részüvel (részsűs tetővel) csatlakozna a főpárkányhoz.⁷⁹ Ez a megoldás később, a korszerűbb villanyoszlopot is feltüntető fotón szintén kivehető a főhomlokzaton.⁸⁰ Az épület festésének élénksége a fekete-fehér (illetve színezett, de monokróm) fényképeken a mai állapotánál mindenesetre változatosabb képet mutat. Az óriáspilaszterek⁸¹ (és a torony ablakai körül lévő lizénák)⁸² kaptak így nagyobb hangsúlyt a főpárkány, az attika alsó sávja (párkánya?), illetve a falpillérek fejezetei mellett.

A korabeli fotográfiákon kívül a megyei levéltárban fennmaradtak alaprajzok is az épületegyüttesről, melyek egyes felújítások alkalmával készülhettek. Rajtuk a „Szegényház” felirat igen, de sem évszám, sem a készítő neve nem szerepel; keltezésüket azonban megkönnyíti, hogy a feltüntetett utcanevek idővel megváltoztak. A korábbi, 1:200-as léptékű rajz a 20. század első feléből származik (1905-1948 közötti).⁸³ Ezen a kápolna még kevésbé van körbeépülve kelet felől, az egykori szegényházi szárny oldalán. A század közepén (1948-1950 között) készített felvételi rajzon⁸⁴ a helyiségek funkciójának feltüntetése segíti az egyes részletek értelmezését. A rajzból megtudjuk, hogy itt, a keleti oldalhomlokzatnál mellékhelyiséget építettek az udvar felé közvetlenül a hajó falánál (a vele szomszédos, a kápolna melletti teremben pedig fürdőt használtak – mint később kiderül, kellő vízszigetelés hiányában). A levéltár őrizetében egy számla és egy összesítés töredéke is az utókorra maradt a szegényházi kápolnával kapcsolatban, másodlagos felhasználású hátoldalaikon 1930-as és 1952-es évszámmal. Nem kizárt, hogy ezek a fragmentumok összefüggenek a fenti két rajzzal, de töredék-voltuk megnehezíti az azonosítást.⁸⁵

⁷⁷ Borovszky, p. 61.

⁷⁸ Osvai, p. 13.

⁷⁹ http://esztergom-anno.hu/twg155/index.php?twg_album=Id%F6utaz%E1s&twg_show=Szegenyhaz_R.jpg; Borovszky, p. 61.

⁸⁰ Osvai, p. 13.

⁸¹ Osvai, p. 13.

⁸² Borovszky, p. 61.

⁸³ KEML, Tervtár, XVIII. téka 1., Simor u-i szegényház” (hátoldalán korábbi számozás: 1.)

⁸⁴ KEML, Tervtár, XVIII. téka 1., Simor u-i szegényház” (hátoldalán korábbi számozás: 20.)

⁸⁵ KEML, Tervtár, XVIII. téka 1., Simor u-i szegényház” (a tervek mellé helyezett, szám nélküli irat-töredékek)

A 20. század második feléből már a Forster Központ Tervtárában találunk terveket, költségvetéseket az időközben műemlékké nyilvánított (1969)⁸⁶ kápolna épületéről. Ebben az időszakban a liturgikus megújulás eredményeként a szentélyt, különösen ennek berendezési tárgyait alakították át (1969), egy évtized múlva pedig a kiskápolna felújítása, korszerűsítése következett, egyúttal a felmerült feladatok (vizesedés megszüntetése, fűdémcsere, vakolatjavítások, fűtés) szükséges megoldásával. Ezeket részben a műemlékvédelmi előírások is indokolták.

A II. vatikáni zsinat hatására a szegényházi kápolnában is sor került a liturgikus tér átalakítására. Ennek során Kocsis Csaba építész tervei alapján szembemiséző oltárt alakítottak ki, a szentélyben a hajó felé bővített dobogón egy új fa dobogót és rajta sedilékot helyeztek el, új legile és tabenákulum került a kápolnába egységes formai rendszer szerint. (Az oltárszekrény ajtaját Kákonyi István vörösréz domborítása díszítette.) Ez a változtatás egyúttal azonban a korábbi oltárt elbontásra ítélte. Ezzel egyidejűleg a falak egyszerű meszelését javasolták, ami a nagyméretű feszület szentélybe állítását tette lehetővé.⁸⁷ A terveknek megfelelő átalakítási munkák meg is történtek, és ugyancsak ebben az időszakban készült Kákonyi Asztrik oltárképe.⁸⁸ A falfestményen és a szentélybe helyezett feszületen kívül ma már nem láthatók a kápolnában ezek a liturgikus berendezési tárgyak.

Nagyobb léptékű, többféle munkafolyamatot felölelő felújítást terveztek 1979-ben a kiskápolnában, melyhez az alap- és metszetrajzok is megmaradtak a Tervtárban az egyes költségvetéseken és a műszaki leíráson kívül. Tamás Gábor okleveles mérnök ez utóbbi dokumentumban részletesen felsorolja az elvégzendő feladatokat. A tetőfedés felújítása kiterjedt nem csak a hód farkú cserépfedés egységesítésére, de a lécezés megújítására (a költségvetésben a tetőszerkezet készítésére) is. Ezt követte a tetőbádogozási munka – ami az esőcsatornák cseréjét jelentette – és a külső vakolat-felújítás. Ennek során a műkö hatású, vakolt lábazatot javították, és egyúttal sor került a homlokzat színezésére is. A belső nedvesedés megszüntetése keretében az „erősen átázott, nedves állapotú” keleti fal és a szentély szigetelését kellett megoldani, mivel mellette üzemi vízszigetelés nélkül alakítottak ki fürdő és mellékhelyiséget. Az elavult és tönkrement villamos hálózat felújítása, cseréje is időszzerűvé vált, akárcsak a kápolna fűtésének megvalósítása. Mindezt a belső festésnek kellett követnie a műszaki leírás szerint, ami a nyílászárók mázolását is magába foglalta.

A munkálatokhoz a kápolnabelső felmérési rajza is megmaradt, alap- és metszetrajzokkal.⁸⁹ Ez lehetett a kápolna utolsó (a főhomlokzatot is érintő) felújítása, mert Lekli Szabolcs fényképén – mely az ezredforduló idején ábrázolja az épületegyüttest – csak a szomszédos szociális intézmények homlokzatán látszik renoválás és új falfestés, a (némiképp takarásban lévő) kápolnáén nem.⁹⁰

⁸⁶ KEML, Tulajdoni lapok, B Tulajdoni lap 500. sor: Esztergomi Telekkönyv 1057/1969 március 6-i bejegyzés (az Országos Műemléki Felügyelőség 10643/1969 számú határozata alapján).

⁸⁷ Forster, Tervtár, 8345 – a munkálatokhoz műleírás, metszet-, nézet- és alaprajzok őrződtek meg a Tervtár anyagában.

⁸⁸ Évkönyv, p. 147.

⁸⁹ Forster, Tervtár, 16188

⁹⁰ http://esztergom-anno.hu/twg155/index.php?twg_album=Id%F6utaz%E1s&twg_show=Szegenyhaz_R.jpg

Építéstörténeti összefoglalás (a telektörténettel összevontan)

A szegényházi, korábban (új) ispita kápolna megépülését egy természeti csapásnak, az 1838 márciusában Esztergomban zajlott árvíznek „köszönheti”. Ennek pusztítása után ugyanis a városi szegény- és kórház újjáépítésre szorult, bár csak pár évvel korábban költözött új helyére a mai Simor utcai saroktelken. Az áradás után létrejött épületegyüttes viszont már olyan terv szerint készült el, melyben összeépültek az ugyancsak felújításra szoruló, régi helyén megmaradt, korábbi ispita kápolna (a mai Kossuth utcában), illetve az intézmény új területe mellett fekvő, de meglehetősen kis méretű Szent Anna-kápolna formai elemei és építőkövei is. A korábbi intézményi (a főutcán fekvő) barokk kápolna különösen a külső és belső motívumaival, a szintén 18. századi „szomszéd” kiskápolna talán inkább csak építőanyagként járult hozzá a kápolnaépületek egyesítéséhez. Minthogy a mai szegényházi kápolna építéstörténetével így a fenti két kiskápolna múltja is szervesen összefonódik, ezekre is tekintettel kell lennünk az összefoglaló készítésekor.

A jelenlegi szegényházi (azaz ispita-) kápolna mellett, attól kissé keletre építtette Ács János **(II. kép)** azt kis méretű kápolnát,⁹¹ amelyet temető vett körül. Az építés ideje nem ismert, az épület első említése 1717-ből való **(I. kép)**.⁹² Ennek a Szent Anna-kápolnának fa tornya volt két haranggal;⁹³ az 1760-1770-es években felújították, és kis mérete miatt bővítették, magasították **(III. kép)**. Ebben az időben a kiskápolnát cserépszindely fedte.⁹⁴

Térképi ábrázolásokon ettől az időszaktól, a 18. század harmadik harmadától kezdve követhetjük nyomon az épület és a telek változásait. Az első térkép, amely jelöli a kápolnát (Sacellum Sta Anna), 1769-ben készült.⁹⁵ Az épület a 413-415. számú telkek között – látszólag a 414-es számúból teljes szélességében leválasztott, a mai Terézia utcára nyíló, négyszög alakú területen – helyezkedik el, önálló szám nélkül. A kápolna körül meghagyott térség kicsiny volta alapján feltételezhető, hogy körülötte a (korábbi) temető sem lehetett nagy kiterjedésű. Az 1777-ben készült városi felmérésen némileg eltér a környék telekkiosztása (és változott a számozás): a mai Simor János utcában álló 411-es számú telek mellett, de a 412-es és 413-as számúak mögött helyezkedik el (számmal most sem jelölt) területe, tőle keletre a 414-ös számú telek határolja (már a mai Terézia utcában).⁹⁶

Az I. katonai felmérés rajzain inkább a kis épület megjelölése lehetett fontos, a térképen ugyanis a Szent Anna-kápolnát hibásan, az egységes utcafront elé épülve ábrázolták.⁹⁷

1818-ban tűzvész pusztított a város területén, melyben a kápolnával szomszédos házak elhamvadtak, de az épület sértetlenül átvészelte a pusztító elemi csapást. Talán ennek hatására 1825-ben a kápolna épületét kis térség vette körül, melyet a szomszédban lakó városi tanácsos palánkkal körül is kerített.⁹⁸

1831-ben megvásárolja a város a kápolna mellett álló **(IV. kép)**⁹⁹ Szajbéli-házat a kolera miatt szükségessé vált újabb épület számára,¹⁰⁰ melybe később, 1835-be az intézmény maga is

⁹¹ PL, Can. Vis. Lib. 74. p. 233.

⁹² KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1717. p. 20. (április 24.) – vö.: Prokopp 1981, p. 6. és Tóth, p. 48.

⁹³ PL, Can. Vis. Lib. 41. p. 225.; utal rá: Számord, p. 6.

⁹⁴ PL, Can. Vis. Lib. 206/c p. 21.

⁹⁵ Planum Liberae Regiae Ci(vi)t(at)is Strigonii 1769 (Esztergom belterületének helyszínrajza a telepítésre kijelölt területekkel) (Biro Leopoldus geometra, másoló: Zeller, Seb.), jelzete: S. 11. No. 116/a – in: Kamarai; utal rá: Pifkó 1990, p. 97.

⁹⁶ Prokopp 1960, térképmelléklet - A jegyzetek között csak a szomszédos telkek tulajdonosai vannak feltüntetve (Prokopp 1960, p. 75.).

⁹⁷ Coll. XII. Sectio XVII, Theil des Graner Comitatus – in: Katonai

⁹⁸ PL, Can. Vis. Lib. 363. p. 12.; utal rá: Számord, p. 6.

⁹⁹ PL, Can. Vis. Lib. 878. sine pag.

¹⁰⁰ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1100/1831. (helybenhagyva: 1110/1831), utal rá: Szabó, p. 357.

átköltözött.¹⁰¹ 1838 márciusában az Esztergomra zúduló árvíz viszont annyira megrongálta a csak nemrég birtokba vett új ispita épületet, hogy annak újjáépítése vált szükségessé. A szomszédos Szent Anna-kápolna ugyan kevésbé rongálódott meg (**IX. kép**),¹⁰² azonban (a 18. századi bővítése ellenére) kicsiny volta miatt – a misézőn kívül alig férnek be mások a templomba –¹⁰³ ennek lebontásában és helyén a szociális épületek által közrefogott új kápolna építésében egyeztek meg a városi tanács tagjai.¹⁰⁴ A kór- és szegények házához Packh János „prímási építész” ajánlott fel terveket,¹⁰⁵ a kiskápolna építészeti koncepcióját azonban csak időközben döntötte el a város. Végeredményben arról született határozat, hogy az új épület külső és belső formáját tekintve a két kápolna (valójában inkább a korábbi ispita kápolna) mintájára épüljön fel, a felhasználható építőanyagaik hasznosításával (**V. kép**).¹⁰⁶ Az új szegényházi kápolna elkészülte után (szentelése 1839. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén zajlott)¹⁰⁷ mint intézményi kápolnának megmaradt az eredeti Boldogságos Szűz Mária Bemutatása (Beata Maria Virginis Praesentata) titulusa.¹⁰⁸

A mintául szolgáló régi ispita kápolna (Buda – ma Kossuth Lajos – utca 62. sz.) 1740-1742¹⁰⁹ között épült Schaden András tervei alapján, tornyát 1759-ben építették hozzá.¹¹⁰ Ennek az épületnek életre hívója is pusztító csapás volt: 1739-ben a pestis elmúltával tettek fogadalmat építésére. (A járvány november 21-én, Szűz Mária bemutatása ünnepén szűnt meg, ez indokolta névválasztását.)¹¹¹ A jó ízléssel,¹¹² minőségi anyagokból emelt, arányos kápolna (hosszúsága 5, szélessége és magassága 2,5-2,5 öl) boltozott belsővel, cserépfedéssel és bádoggal toronysisakkal készült.¹¹³ 1835-ben azonban elköltözött mellőle a városi kórház a Szent Anna-kápolna szomszédságába (**IV. kép**).¹¹⁴

Korabeli feljegyzések szerint a régi ispita kápolnából az oltárt, a torony tetőjét (vagyis a toronysisakot?), a harangokat és a kapu keretét („ajtóragasztót”) vitték át (más egyéb ingóságokon kívül) az új kórházi kápolnába (**VIII. kép**),¹¹⁵ tehát a jelenlegi kiskápolna barokk íon kőkerete és bádoggal sisakja a főutcán állt épület része lehetett. Az új kór- és szegényházi kápolna utcai homlokfalát ezenkívül a korábbi főhomlokzathoz hasonló forma szerint szerették volna eredetileg kialakítani.¹¹⁶ Ez azonban nem sikerült maradéktalanul: barokk kori formák helyett itt klasszicista ablaknyílásokkal, kimért, szabályos vonalvezetéssel, síkszerű megformálással találkozunk. Kivételt a beépített, másodlagosan felhasznált kapukeret (annak íves szemöldökpárkányával) és a toronysisak képez, ennek 18. századi eredete azonban még nincs egyértelműen bizonyítva. A csonkolt háromszög alakú attika távolról emlékeztethet esetleg volutás elődjére, jelenlegi formája azonban klasszicista

¹⁰¹ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1529/1835.; utal rá: Szabó, p. 357. sk.

¹⁰² Árvíz rajza Esztergom sz. k. várossának (!) az 1838. márt. 10-13-igani jégtorlás okozta legmagasb vízálláskor, készítette d. Miguel - Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, 54.561.1

¹⁰³ PL, Can. Vis. Lib. 363. p. 12. – idézi: Számord, p. 6.; a kiskápolnába a koldusok (aggok) fele sem fért be: KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1196/1838.

¹⁰⁴ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838.

¹⁰⁵ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1196/1838 és 1214/1838.; utal rá: Prokopp, 1974, p. 23; Névtár, p. 147.

¹⁰⁶ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838.

¹⁰⁷ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1403/1839.

¹⁰⁸ PL, Can. Vis. Lib. 589/a p. 593.

¹⁰⁹ Műemlék, p. 47; Prokopp, 1981, p. 5; - csak az utóbbi évszám említésével: Genthon, p. 304; Névtár, p. 147.; Csorba, p. 48.

¹¹⁰ Műemlék, p. 47.; Prokopp, 1981, p. 5. és 19.

¹¹¹ PL, Can. Vis. Lib. 41. p. 225.

¹¹² PL, Can. Vis. Lib. 41. p. 225.

¹¹³ PL, Can. Vis. Lib. 206/c p. 20.

¹¹⁴ PL, Can. Vis. Lib. 878. sine pag.

¹¹⁵ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1163/1839.

¹¹⁶ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838.

letisztultságról árulkodik – felületének halványan jelzett formái pedig talán a korábbi (véltetően az 1866-ban bekövetkezett tűzkár előtti) állapotra utalnak.

A négy óriáspilaszterrel tagolt homlokzati rendszer tűnhet ezen kívül barokk örökségnek, amely esetleg a főutcán állt régi ispita kápolna utcai nézetét meghatározta. Ez utóbbi épületről korabeli metszetábrázolás hiányában csupán az 1777-ben készült felmérési térkép¹¹⁷ (feltüntetett) homlokzati rajzára hagyatkozhatunk: ezen viszont a földszinten egy kapu, az emeleten két ablak, fölötte kisebb torony látszik. Így ez a kis ábra a maga szerény eszközeivel nem tudta megragadni az épület több forrás által is¹¹⁸ méltatott és az árvíz utáni építkezéskor megőrzésre méltónak tartott szépségét. Az óriáspilaszteres homlokzattagolás barokk kori elterjedésének példája a régi ispita kápolnával szomszédos ráctemplom (Kossuth Lajos u. 60.) főhomlokzata. Ennek enyhén a falsík elé léptetett homlokzati tornyán – mely a 18. század utolsó harmadában épült –¹¹⁹ találunk két hasonló falpillért; a homlokkal szélén pedig falsávok húzódnak. Ugyanakkor a klasszicista stílusú, komáromi Szent Rozália-kápolnánál szintén találkozunk ezzel párhuzamba állítható megoldással – ezt Prokopp Gyula levéltáros szerint Packh János tervezte.¹²⁰

Felmerül annak lehetősége, hogy a szociális intézet javára felajánlott tervrajzokon¹²¹ túl a szegényházi kápolna megtervezésével ugyancsak Packh Jánost bízták meg¹²² a kápolnaépület koncepciójának későbbi kialakulása¹²³ miatt. A primási főlevéltáros, Prokopp Gyula az elkészült épületet ábrázoló, Majer István készített homlokzati rajzot (**X. kép**) egyenesen a Packh-terv publikációjának tartja.¹²⁴ Ez a feltételezés azonban ugyancsak bizonyításra szorul. Majer István (a későbbi püspök) ugyanis az elkészült új kór- és szegényház épületegyüttesét örököltette meg korabeli metszetén.¹²⁵ Ennek hitelessége bizonyos részletformák tekintetében viszont némiképp kérdéses. Bár a nyugati épületszárny homlokzatát tudomásunk szerint nem érintették a későbbi átépítések, ennek ellenére alig vethető össze a metszettel a mai állapot. A háromtengelyes sarokrízalit részben megfelel a jelenlegi formának, de ennek pavilonszerű megoldása a későbbi térképek¹²⁶ tanúságának is ellentmond. Az ábrázolás hitelessége tehát nem kérhető számon maradéktalanul a Majer-metszeten ennek részletes kidolgozás ellenére sem: a lábazon ugyan még az árvíz magasságát jelölő (máig fennmaradt) tábla is feltűnik, nem látjuk viszont a (stílusidegen) barokk kapukeretet. Épp így kérdéses a toronysisak rajzi megfogalmazása is, ami barokk alakja ellenére bizonytalanná teszi a 18. századra való datálását. Majer tehát az árvíz után újraemelt épületegyüttesnek egy impozáns, de nem egészen valóságos képét alkototta meg metszetén. Ezek alapján bár a jelenleg stilizált dór (nyaktag nélküli) homlokzati falpillérek ión pilaszterek formájában tűnnek fel a rajzon (közöttük ráadásul ornamentális díszítéssel), ez még nem bizonyítja ezek korabeli formáját. Az intézmény keleti épületszárnyának eltérő kialakítása már egy későbbi átépítés eredménye lehet, aminek viszont a fennmaradt fényképek tanúsága szerint¹²⁷ még a 19-20. század fordulójá előtt kellett bekövetkeznie. Az épület udvari traktusának üvegezett verandája, az udvari homlokzaton végigfutó pálca díszítés szintén a századforduló környékén történt építés

¹¹⁷ Prokopp 1960, térképmelléklet

¹¹⁸ PL, Can. Vis. Lib. 41. p. 225. és KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1196/1838

¹¹⁹ Műemlék., p. 47.

¹²⁰ Prokopp 1974, p. 22. sk..

¹²¹ Névtár, p. 147.

¹²² Prokopp Mária professzorasszony a bazilika altemplomával való hasonlósága miatt egyértelműen Packh Jánosnak tulajdonítja a kápolna tervezését (Prokopp Mária szóbeli közlése, 2014. május 30.)

¹²³ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838.

¹²⁴ Prokopp 1974, p. 23. és 40. kép (ugyanott)

¹²⁵ Főszékesegyházi Könyvtár, Majer-gyűjtemény, 23/19.

¹²⁶ KEML, Térképtár, XVI. téka/I.: Esztergom szabad királyi város (kataszteri) térképe, 1886

¹²⁷ Borovszky, p. 61 – mely könyv 1910 körül jelent meg; Osvai, p. 13.; http://esztergom-anno.hu/twg155/index.php?twg_album=Id%F6utaz%E1s&twg_show=Szegenyhaz_R.jpg

mellett tanúskodik. Ez az épületrész valószínűleg a várost és a szegényházat sújtó, 1866. május 11-én kiütött tűzvész pusztítása után készült, mert ekkor a keleti épület és részben a kápolna is a tűz martaléka lett.¹²⁸

Az említett, századforduló körüli fotográfiák tehát (pár kémény lebontását vagy felépítésén kívül) lényegében a mai állapotot mutatják mind az épületegyüttes, mind a kápolna esetében. Ez utóbbinál a főhomlokzat élénkebb színezése a tagozatok határozottabb elkülönülését eredményezi. (A megörökített szegényházi kápolna főpárkánya felett az attikához vezető enyhe rézsút lehet talán különbséggént megemlíteni.)

Az árvíz utáni megépítését követő évtizedekben a homlokzattal ellenétben az eredeti kialakításához képest jelentős változás történt a kápolna belsejében. Itt ugyanis a klasszicista formáktól idegen, gótizáló, csúcsíves záródású árkádok alkotó pilléreket találunk az orgonakarzat felett, melyek a karzat hasonló stílusú mellvédjével együtt legkorábban az 1860-as évekre datálhatók. (A karzatra felvezető, egykorúnak tűnő csigalépcső romantikus boltívet is magában foglal, ami megerősíti a 19. századi periodizáció gyanúját.) Az 1866-ban történt tűzvészt követő építkezés korabeli dokumentumai¹²⁹ nem térnek ki a felújítás részleteire, de elképzelhető, hogy az orgonakarzat – a mai formájában – ennek a (torony esetleges megerősítésével összekötött) felújításnak az eredményeként született meg.

A területről a 19. század közepén nem, csupán az évszázad végén készült kataszteri térkép, amelyen azonban már a maihoz hasonló beépítettséggel találkozunk.¹³⁰ A 20. század elején¹³¹ és közepén¹³² készült alap- és felmérési rajzokból is csupán a kápolna melletti épületek udvar felé történő terjeszkedése olvasható le. A század első harmadából, 1927-ből fennmaradt adatok szerint ezidőben tervezték még a kiskápolna kifestését, ehhez (közvetve) Magasi Németh Gábor festőművészt is felkérték.¹³³ A tervek azonban nem maradtak fenn, és a kifestés megvalósulásáról sem szólnak korabeli dokumentumok.

Már a század második feléből, 1969-ből származnak azok a tervek, melyek az új, egységes arculatú liturgikus térbe tervezett berendezési tárgyakról készültek a kiskápolna számára. Kocsis Csaba építész elképzelése szerint szembemiséző oltárt, sedilét, legilét és új tabernákulumot kapott a szentély, aminek dobogóját a szentély felé kiszélesítették és részben megemelték. Ennek az átalakításnak a kivitelezése érdekében a korábbi – talán még barokk kori? - főoltárt el kellett bontani. Viszont az egyenes záródású szentélyfalra került a „barokk kereszt”.¹³⁴ Ennek kiegészítésül pedig Kákonyi Asztrik megfestette az oltárképet.¹³⁵

Mindezek a változások azonban nem voltak hatással a kápolna építészeti kialakítására, amit az épület 1980-as évek eleji felújítása sem befolyásolt. Ekkor mind a külső (a cserépfedést és az esőcsatornát is érintő), mind a belső renoválás megtörtént, a keleti fal nedvesedését megszüntették. Sor került továbbá a villamos hálózat és a fűtés korszerűsítésére.¹³⁶

A jelenkori állapot végül a szociális intézmény épületeinek udvari továbbépítését mutatja (egészen a szentély fala vonaláig), a kápolna belsejéből viszont eltűntek a liturgikus reform berendezési tárgyai. A Kákonyi-falkép és a feszület megtartása a korábbi kialakítás murális értékeinek megőrzéséről tanúskodik a szentélyben, jelezve a kápolna leendő használoinak igényét és egyben korszerűsítési szándékát is.

¹²⁸ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 2178/1866. – Utal rá: Szabó, p. 366. (és idézi: 62. jegyzet)

¹²⁹ KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1867/3610 és 1867/4691.

¹³⁰ KEML, Térképtár, XVI. téka/1.: Esztergom szabad királyi város (kataszteri) térképe, 1886

¹³¹ KEML, Tervtár, XVIII. téka 1., Simor u-i szegényház” (hátdalán korábbi számozás: 1.)

¹³² KEML, Tervtár, XVIII. téka 1., Simor u-i szegényház” (hátdalán korábbi számozás: 20.)

¹³³ Kontsek Ildikó: Magasi Németh Gábor (1883-1953) esztergomi festőművész, p. 5-12. – in: Magasi Németh Gábor festőművész (1883-1953). Emlékkiállítás a Keresztény Múzeumban, 2006. április 30-október 1., Esztergom (katalógus), p. 7.

¹³⁴ Forster, Tervtár, 8345

¹³⁵ Névár, p. 147.

¹³⁶ Forster, Tervtár, 16188

Javaslatok a további kutatásra és összefoglaló értékelés

A kápolna felújítása, a jelen dokumentáció kiinduló pontját képező beavatkozás a megbízó alapítvány tervei szerint csak a falak statikai megerősítését, a repedéseket eredményező okok megszüntetését célozza. Technikai megoldásként ehhez a szentély alapfalainak megerősítésére, továbbá a hajó falai hosszában vonóvasak (falba ágyazott) elvezetésére lenne szükség. Ezáltal megakadályozható mind a süllyedő szentély elmozdulása, mind az újabb repedések keletkezése – a déli főhomlokzat, illetve a szentély északi falának összekapcsolásával – Besey László építőmérnök, tartószerkezeti szakértő szerint.

A szegényházi kápolna alapfal-megerősítése szempontjából kulcsfontosságú kérdés, hogy az egykori, szomszédos Szent Anna-kápolna (első említése 1717) pontosan hol helyezkedett el. Ennek 18. századi adatai szerint ugyanis körülötte (korábban) temető működött, ami a talajt érintő jelenkori beavatkozások esetén indokoltá teheti régészeti vizsgálatok elvégzését a területen. Korabeli térképek alapján (1769: I. kamarai térkép; 1838: Miguel térképmetszete az árvízi károkról) azonban egyértelműen bizonyítható, hogy a Szent Anna-kápolna helye a jelenlegi kápolnától keletre, a szegényház épületének területén feltételezhető. A 18. századi kiskápolna körül kis térség állott, melyet akkor is jelöltek, ha a Szent Anna-kápolnát egyébként nem tüntették fel (1777: első városi felmérés). Feltételezhető, hogy a temető csak erre a kis területre korlátozódott, mely azonban a jelenlegi telek közepéig, a mai szegényházi kápolnáig terült el. A fentiek alapján régészeti kutatás végzése nem indokolt a szegényházi kápolna szentélyfala körül.

Besey mérnök úr a nyugati hosszfalban vezetett vonóvas elhelyezésére három lehetőséget javasol. Ezek közül a nyugati ablak befalazásával járó elképzelést nem javasoljuk, mert a kápolna egyébként is sötét. Itt a vízszintes ablakosztás vonalában húzódhatna a vas kötőelem. A kápolna jelenlegi, két szín kombinációjával (de a szentélyfal kivételével díszítés és falkép nélkül) kifestett állapota – valamint a boltozaton keletkezett repedések – keveset árulnak el a falak esetleges eredeti, 19. század eleji (vagy későbbi) falfestményeiről. (Bár Magasi Németh Gábor festőművész 1927-ben tervek készített a kápolna kifestésére, ennek kivitelezéséről nincsenek adataink.) Tekintettel arra, hogy a falkötő vasak elhelyezése az oldalfalak felületi roncsolásával jár, ez legalább is az érintett falszakaszokon falkutatás elvégzését teszi szükségessé. A kápolnabelsőben másutt nem szükségeszerű ennek elvégzése.

A szegényházi kápolna padlóburkolata több átalakítás, de legalább is belső felújítás emlékét őrzi. A nyugati padok alatt kelheimi mészkő lapokat találunk, későbbi a padsorok között és a szentély előtt megmaradt terazzo burkolat, illetve a 20. századi betonozás. A kápolna történetében az építéstől eltelt 175 év során a felmenő falakon ugyancsak történtek átalakítások – a liturgikus tér 1969. évi változásáról fennmaradtak dokumentumok. 1866-ban tűz pusztította el a vele összeépült keleti szegényházi épületet, ami megrongálta a kápolnát is. A kiskápolna orgonakarzata a stilizált gótikus és romantikus elemeivel ugyancsak egy későbbi átépítés során készülhetett a jelenlegi formájában (ami akár az 1867-ben történt felújítással is összefüggésben állhat.) Látszólagos érintetlensége ellenére tehát falaiban, szerkezeteiben dokumentálja az épület a rajta végbevitt változtatásokat is. Ezért a benne végzett jelenkori átalakítások során tekintettel kell lenni az esetlegesen feltáruló elfalazások, falmódosítások építészettörténeti jelentőségére is. A korábbi ispita kápolna szépségének, egyes építészeti elemeinek átörökítésén kívül ezért a szegényházi kápolna 19. századi falait tekintve is érték, épített örökségünknek szintén védelemre és gondoskodásra szoruló része.

Esztergom, 2014. július 5.

Istvánffy Miklós művészettörténész
Prímási és Főkáptalani Levéltár

Felhasznált irodalom:

- Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája, szerk. Borovszky Samu, Budapest, Országos Monográfia Társaság, [é. n.]
- Csorba: Csorba Csaba: Esztergom; Panoráma, [Budapest], [1981], (Magyar városok sorozat)
- Genthon: Magyarország művészeti emlékei, összeáll. Genthon I.; Akadémia, Budapest, 1951.
- Kőrösy: Kőrösy László: Esztergom; Esztergom, 2008 (2. kiadás), Laskai Osvát Antikvárium (Liber Veteres Strigonii 1.) – Esztergomi Almanach, 69: Közkórház és aggok menedéke, p.240 sk.
- Műemlék: Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom-Esztergom megye, szerk.: Bardoly I., Haris A.; Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006
- Névtár: Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve 2007; Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, Budapest, 2007
- Osvai: Osvai László: Az Esztergomi Kolos Kórház építéstörténete 1892-től 1902-ig; Pulmo-Dent Bt., Esztergom, [2006]
- Pifkó: Pifkó Péter: Esztergomi utcák 1700-1900; Esztergom, magánkiadás, 1990
- Pifkó-Zachar: Pifkó Péter – Zachar Anna: Esztergom helytörténeti kronológiája a kezdetektől 1950-ig, magánkiadás, Esztergom, 2000
- Prokopp 1960: Prokopp Gyula: Esztergom város 1777. évi felmérése – in: Annales Strigonienses, Esztergom Évlapjai. Az esztergomi múzeumok évkönyve (1960); p. 65-79.
- Prokopp 1974: Prokopp Gyula: Packh János (1796-1839) – in: Művészettörténeti Értesítő 1974/1, p. 5-27.
- Prokopp 1981: Prokopp Gyula: Az esztergomi „királyi város” a 18. században – in: Művészettörténeti Értesítő 1981/1, p. 1-22.
- Szabó Szabó Mária: Az esztergomi kórház történetéhez (1837-1873). A városi könyvtár Lőrinczy-emlékeinek nyomában – in: Esztergom Évlapjai, Annales Strigonienses 1983, II. köt., p. 357-374.
- Szállási: Szállási Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története, [Városi Kórház], [Esztergom], [1987]
- Számord Számord Ignác: Az esztergomi Szent-Anna-templom (!) és a vele kapcsolatos intézetek; Esztergom, 1901

Levéltári kiadványok:

- Kamarai: Magyar Országos Levéltár; I. kamarai térképek (1747-1882), 2 DVD, Arcanum, 2006
- Katonai: Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen 1782-1785, Arcanum, DVD, Bp., 2004
- Tóth: Tóth Krisztina: Esztergom szabad királyi városának regesztái 1716-1718. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Esztergom, 2004

Rövidítések jegyzéke:

- Can. Vis.: egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica Visitatio)
- Esztergom v. tan. jkv.: Esztergom szabad királyi város tanácsának jegyzőkönyvei
- Forster: Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ
- KEML: Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára
- PL: Prímási Levéltár

Képjegyzék az Értékleltárt dokumentáló fotóanyaghoz:

1. kép: A kapu és annak kő kerete
2. kép: A kapuzat pilaszterfői és párkánya
3. kép: A fogadalmi felirat a kapu felett
4. kép: Kapuvasalat
5. kép: A főhomlokzat főpárkánya
6. kép: Az attika
7. kép: A lábazat
8. kép: A homlokzat emeleti ablakai
9. kép: Zsalugáter a torony ablaknyílásán
10. kép: Lizénák a tornyon
11. kép: A főhomlokzat pilaszterei
12. kép: A toronysisak
13. kép: Árvíz-szint-jelző tábla a lábazaton
14. kép: Az oldalhomlokzat ablaka
15. kép: Ajtó a kápolna nyugati falában
16. kép: A nyugati ajtó kő kerete
17. kép: Az ajtó eredeti zárszerkezete
18. kép: A karzatra vivő csigalépcső
19. kép: Karzatpillérek, mögöttük ablakok
20. kép: A karzat mellvédje
21. kép: A kápolnabelső falpillérei
22. kép: Oltárkép a szentélyfalon
23. kép: A szentélyfal fa feszülete
24. kép: A tabernákulum
25. kép: Szenteltvíz-tartó a karzatpilléren
26. kép: A kápolna padsora
27. kép: Kő burkolat a keleti padsor alatt
28. kép: Terazzo burkolat a szentély előtt

Képjegyzék a felhasznált alapvető források másolataihoz:

- I. kép: A Szent Anna-kápolna első említése 1717-ből: KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1717. p. 20.
- II. kép: Ács János alapító neve egy későbbi vizitációban (1761): PL, Can. Vis. Lib. 74. p. 233.
- III. kép: Adat a Szent Anna-kápolna bővítéséről (1779): PL, Can. Vis. Lib. 206/c p. 21.
- IV. kép: A kórház a Szent Anna-kápolna mellé költözött – megjegyzés a vizitációban (1836): PL, Can. Vis. Lib. 878. sine pag.
- V. kép: Tanácsülési határozat részlete a kápolnák egyesítéséről (1838): KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1214/1838.
- VI. kép: Egyházi engedély (felolvasása) a két kápolna egyesítéséről: KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1896/1838.
- VII. kép: Az egyházi engedély részlete a régi ispita kápolna felhasználható részeiről (1938): KEML, Eszt. v. tan. jkv. iratai, 1838-3-9.
- VIII. kép: A ténylegesen felhasznált kápolna-elemekről szóló jelentés (1839): KEML, Eszt. v. tan. jkv. 1163/1839.
- IX. kép: Az árvíz által romba döntött kórház, mellette a Szent Anna-kápolna (1838): Miguel árvízkárokat felmérő térképe: Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, 54.561.1
- X. kép: Majer István metszete az új épületegyüttesről (1839): Főszékesegyházi Könyvtár, Majer-gyűjtemény, 23/19.

Képanyag az Értékleltárhoz (Szegényházi kápolna, Esztergom)

1. kép: A kapu és annak kő kerete

2. kép: A kapuzat pilaszterfői és párkánya

3. kép: A fogadalmi felirat a kapu felett

4. kép: Kapuvasalat

5. kép: A főhomlokzat főpárkánya

6. kép: Az attika

7. kép: A lábazat

8. kép: A homlokzat emeleti ablakai

9. kép: Zsalugáter a torony ablaknyílásán

10. kép: Lizénák a tornyon

11. kép: A főhomlokzat pilaszterei

12. kép: A toronysisak

13. kép: Árvíz-szint-jelző tábla a lábazon

14. kép: Az oldalhomlokzat ablaka

15. kép: Ajtó a kápolna nyugati falában

16. kép: A nyugati ajtó kő kerete

17. kép: Az ajtó eredeti zárszerkezete

18. kép: A karzatra vivő csigalépcső

19. kép: A karzatpillérek

20. kép: A karzat mellvédje

21. kép: A kápolnabelső falpillérei

22. kép: Oltárkép a szentélyfalon

23. kép: A szentélyfal fa feszülete

24. kép: A tabernákulum

25. kép: Szenteltvíz-tartó a karzatpilléren

26. kép: A kápolna padsora

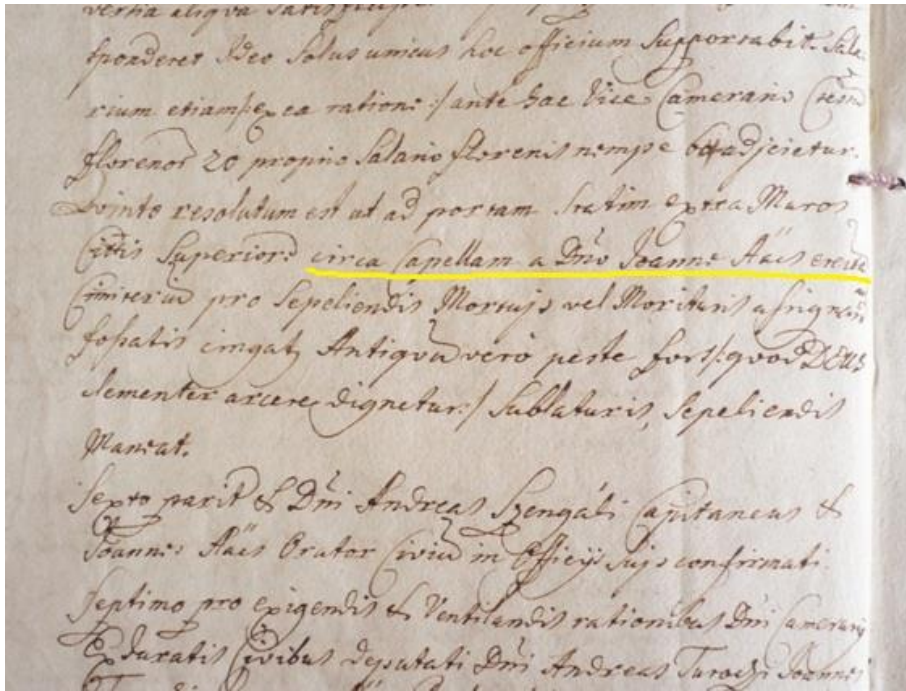

27. kép: Kő burkolat a keleti padsor alatt

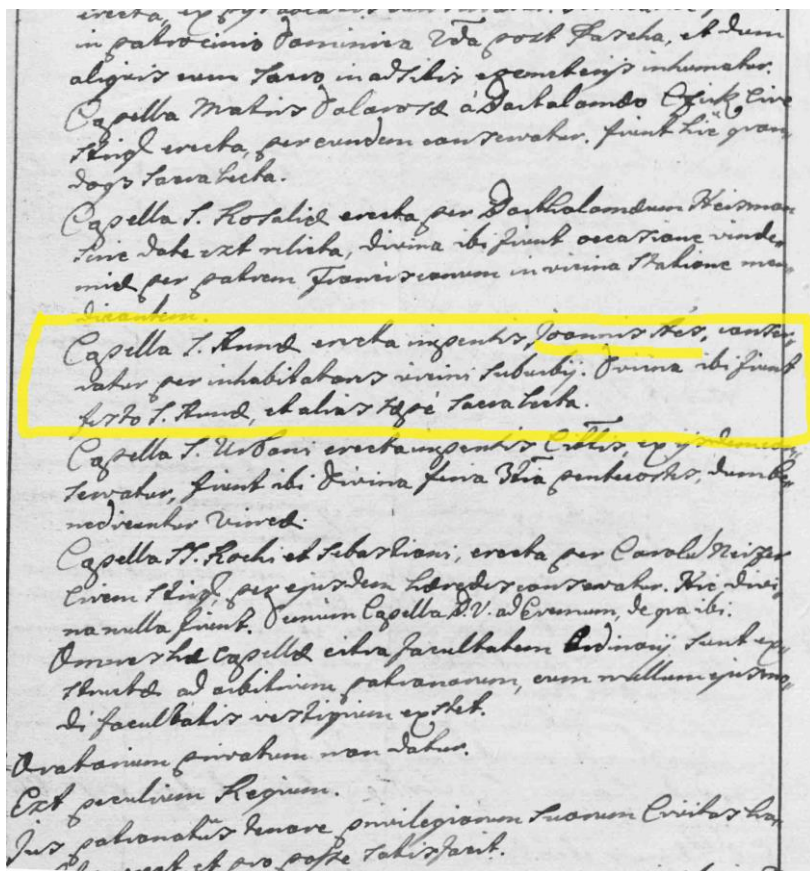

28. kép: Terazzo burkolat a szentély előtt

A felhasznált alapvető dokumentumok másolatai

I. kép: A Szent Anna-kápolna első említése 1717-ből

II. kép: Ács János alapító neve egy későbbi vizitációban (1761)

fundatam, ...
 hanc propriam sub rationibus Celsis cura,
 fuit ad S. H. generaliter. pro ductis.

Capella S. Anna.

In platea S. Iosephi situata, exigua molis
 munitur ex capto propria sub curatore Cetera
 constituta renovata, et aliquot jedi huc cluata
 et prolongata, preter sacrificium tunc gravior
 abstinere erigit. Habet ha paravancula,
 et hirculam cum 2. canzanne li; teolog,
 et imbeciles et beata legulis.

Capella S. Rosalie.

Ad radicem montis Calvarie sita, ex bonis ma,
 prius huc exigua attamen molis ingenuis. Id.
 Douthalmeri Kirchmann, Joannis Kitz ex,

III. kép: Adat a Szent Anna-kápolna bővítéséről (1779)

vacantis Aegatus 8000 fl. Cm. summa clementissime resoluta
 inervam, admotisque nupar operis per Architectum Primatalem
 Bakh continuari captam;

Capella q. Numerantur et quidem:

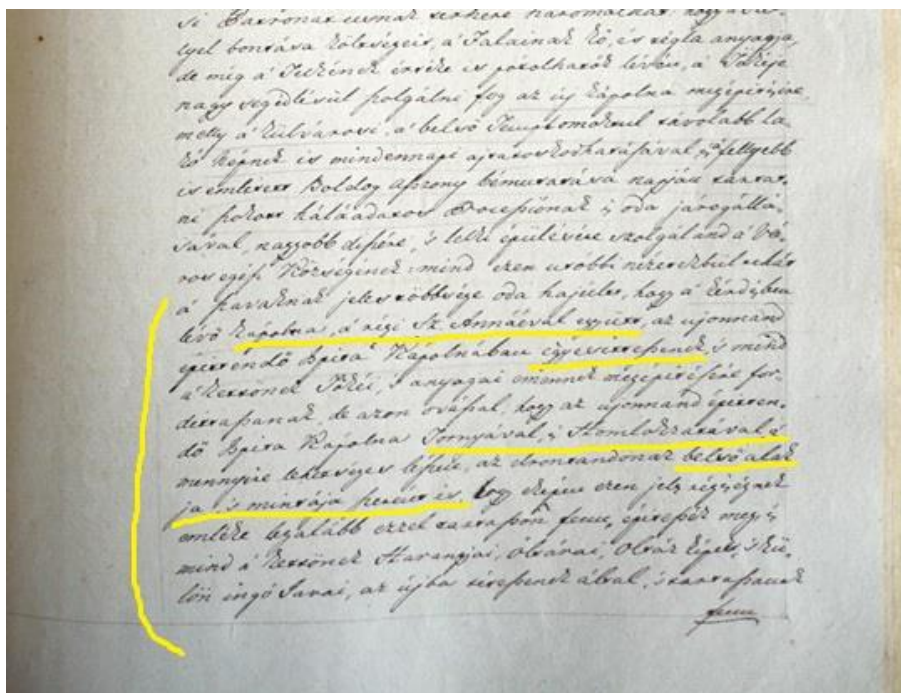
1^a Beata Virginis profutata in platea
 Dudenf. Hspitah, apollata, quod contigunt
 fih habuerit Hspitale Circum, et Dispo
 sitione A. Magistratus hoc anno 1776
 domum amplioreni cui adpta est Capella
 S. Anna translata, cum dote 1176 fl.
 in Capitali

2^a S. Anna in platea S. Iosephi cum
 dote 1206 fl.

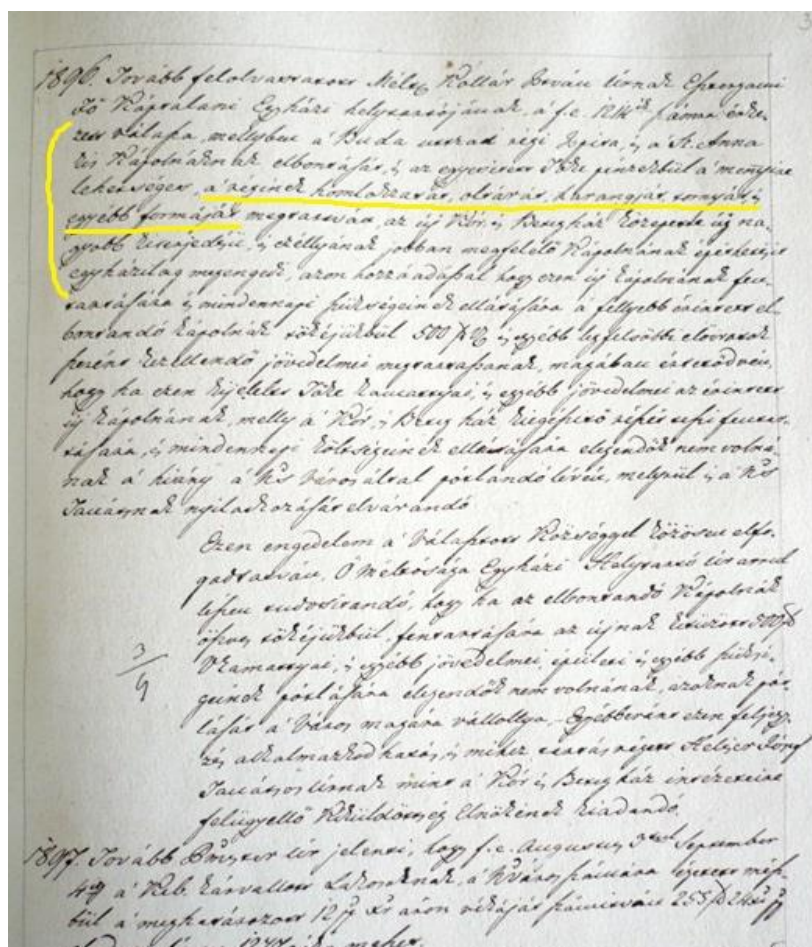
3^a S. Rosalie ad radicem Montis
 Calvarie, cum dote 88 fl.

4^a S. Urbani & Donati infra vineas
 fl. dote vinea in promontorio hujusmodi

IV. kép: A kórház a Szent Anna-kápolna mellé költözött – megjegyzés a vizitációban (1836)

V. kép: Tanácsülési határozat részlete a kápolnák egyesítéséről (1838)

VI. kép: Egyházi engedély (felolvasása) a két kápolna egyesítéséről

Hospitalis fundendis precibus orbata, ac velut omni usu deficiente, superfluaque evaserit. - Illa autem S. Anne dicata Capella non solum locum, per novam Nosocomii una et Xenodochii eodem in omni occupandum teneat, verum et tam utilis perveniat, ut ne quidem dimidiam Nosocomii Alumnorum partem capere possit. - Et ad verso vero, quod ponenda, in Nosocomio Xenodochialis domus medicinalis, nova Culetiola, quae tam interne, quam et externe prioris Hospitalis Capellae formam, ipsam adeo curiam, campanam, portalem, ac Aram, cum reliqua S. Iulianensi reserua, et quasi solum ad alium locum translatum, Annenatorum gratitudinis monumentum consideranda, praeiunctae suae destinationi plena responsura sit; - in qua videlicet proximis, per Hospitalis Alumnos ad magnam fidelis populi edificationem, quotidiano preces iugiter persolveremus, convorsa Missa sacrificia perageremus, ad eam huiusmodi solius parochiales orationes infunderemus, in ei communicante infirmaria

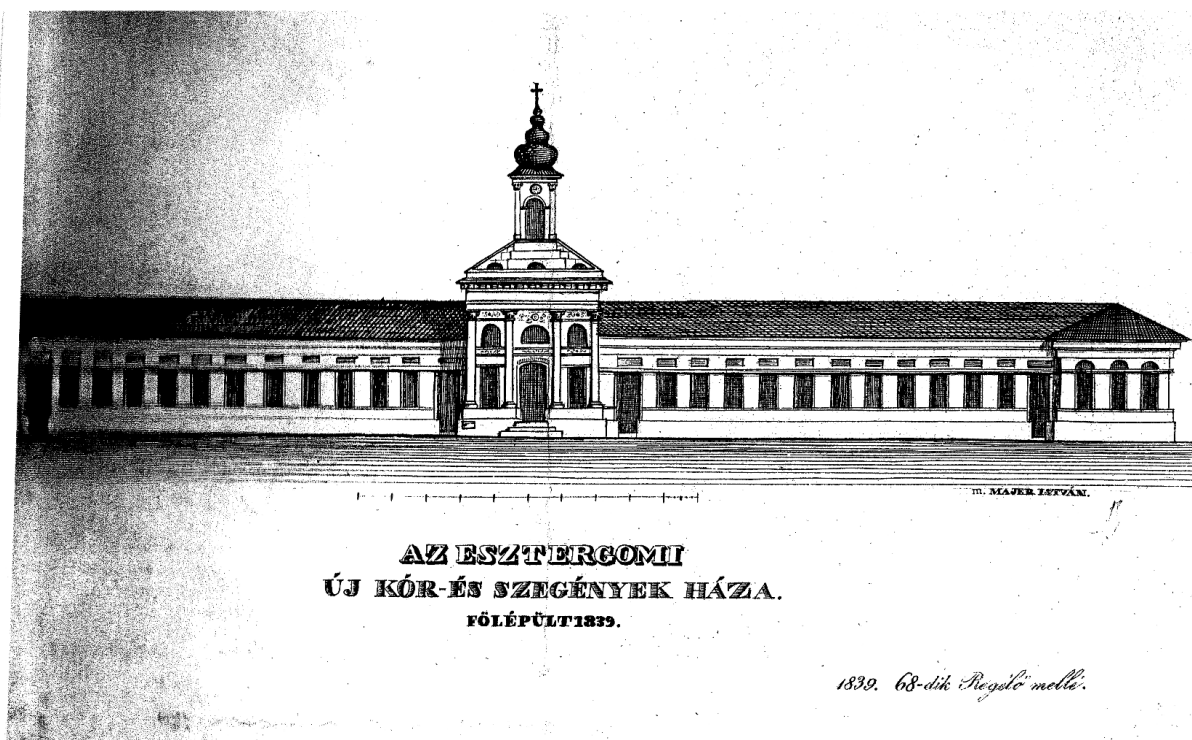
VII. kép: Az egyházi engedély részlete a régi ispita kápolna felhasználható részeiről (1938)

IX. Tovább Poliar Sándor János, az íróval szembe elő-
 hogy a régi Iskola Kápolnájából az első és közép részét, ha
szükség esetén az új Iskola Kápolnájába
 áthelyezze, az építési költségét a Magyar Állam viselje.
 A jelenlévő Úr a fenti Iskola Kápolnájának falait
 a helyi ártörvény, és az a legelőbbi igazságügyi határozat
 alávetve.
 X. Tovább Kőrösi Mihály József Úr a Magyar Állam által
 a fenti Iskola Kápolnájából az első és közép részét
 a Magyar Állam viselje.
 A jelenlévő Úr a fenti Iskola Kápolnájának falait
 a helyi ártörvény, és az a legelőbbi igazságügyi határozat
 alávetve.
 XI. Tovább Kőrösi Mihály József Úr a Magyar Állam által
 a fenti Iskola Kápolnájából az első és közép részét
 a Magyar Állam viselje.
 A jelenlévő Úr a fenti Iskola Kápolnájának falait
 a helyi ártörvény, és az a legelőbbi igazságügyi határozat
 alávetve.

VIII. kép: A ténylegesen felhasznált kápolna-elemekről szóló jelentés (1839)

IX. kép: Az árvíz által romba döntött kórház, mellette a Szent Anna-kápolna (1838)

X. kép: Majer István metszete az új épületegyüttesről (1839)